

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імени Івана Франка
Філологічний факультет
Кафедра української фольклористики імени академіка Філарета Колесси

**ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АГАТАНГЕЛА
КРИМСЬКОГО**

Магістерську роботу

Виконала: студентка II курсу, групи ФЛф-21м,
спеціальності: 035.09 – «Філологія» (Фольклористика)

Федорчук Христина Ігорівна

Науковий керівник: доктор філологічних наук,
професор катедри фольклористики імени академіка Філарета Колесси

Гарасим Ярослав Іванович

Рецензент: кандидат філологічних наук,
доцент катедри фольклористики імени академіка Філарета Колесси

Яремко Лілія Миколаївна

Львів – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОСТАТЬ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ТА СВІТОВІЙ НАУЦІ	8
1.1 Життєвий шлях Агатангела Кримського	8
1.2 Дослідження постаті А.Кримського та його наукової спадщини	15
РОЗДІЛ 2. УНІКАЛЬНІСТЬ ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНОЇ ПРАЦІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО «ЗВЕНИГОРОДЩИНА. ШЕВЧЕНКОВА БАТЬКІВЩИНА З ПОГЛЯДУ ЕТНОГРАФІЧНОГО ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЧНОГО»	223
РОЗДІЛ 3. ФОЛЬКЛОРИЗМ ТА ЕТНОГРАФІЗМ У МАЛІЙ ПРОЗІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО	39
ВИСНОВКИ.....	5961
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	635
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	646

ВСТУП

Актуальність дослідження. В історії української фольклористики є чимало постатей, котрі формують основу національної самобутності, наукове та культурне підґрунтя для всебічного розвитку науки про усну народну словесність. До таких сподвижників належить і Агатангел Кримський – український фольклорист, діалектолог, мовознавець, сходознавець та ще багато іншого «знавець», внесок якого як вченого в поступ наукових досліджень в Україні є масштабним. Про його роль для культурного розвитку України говорить вже те, що, хоча дослідник народився у російськомовній родині, вважав, що в Україні просто необхідно спілкуватися українською мовою. Агатангел Кримський свідомо обрав позицію українофільства. Він писав: *«Кожнісіньку вільну від «офіційних занять» часину я присвячував Україні. Перша ознака національності є мова»*¹. Як дослідник мови Агатангел Кримський був переконаний у тому, що українська існувала ще в XI столітті *«як цілком рельєфна, певно означена, яскраво індивідуальна одиниця»*. Ці припущення мали міцне підґрунтя, адже будувалися на основі унікальних досліджень, які вчений висвітлив у працях *«Українська граматика»* (у 2-х т., 1907-1908) та *«Нариси історії української мови та хрестоматія»* (1922)². Агатангел Кримський знав багато мов, займався орієнталістикою, перекладом з перської, арабської, тюркської, іранської, та інших мов.

Напрацювання вченого у сфері мовознавства та сходознавства є, однозначно, неймовірно великими, проте, варто зауважити, що значний внесок Агатангел Кримський зробив і у розвиток та дослідження української фольклористики. Подаючи свою працю *«Звеникогородщина. Шевченкова батьківщина з погляду*

¹ [Арх. Кримського А.Ю.]. Кримський Агатангел Юхимович. Автобіографія. 1938 р. Автограф-чернетка. 10 арк. (ф. I, № 22404). *Агатангел Кримський (1871–1942): виставка до 145-річчя з дня народження українського історика, письменника, мовознавця*. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Електронний ресурс. <http://nbuv.gov.ua/node/2750>

² Твори в п'яти томах. А. Ю. Кримський ; редкол.: І. К. Білодід та ін.. Київ : Наук. думка, 1972. Т. 3 : Мовознавство, фольклористика. ред. тому: О. І. Дей, М. А. Жовтобрюх ; упоряд. та прим.: Н. О. Ішина, Н. М. Сологуб. 1973. 508, [3] с. : іл.

*етнографічного та діалектологічного»*¹, науковець не повідомив у назві про фольклористичну значимість своєї роботи. Оскільки основою праці є фольклорні записи та їх аналіз, дослідження варто розглядати з погляду його вартості для української фольклористики.

Загалом, **актуальність** дослідження полягає у тому, що хоча напрацювання Агатангела Кримського у сфері фольклористики є дуже вартісними, дослідника все-таки сприймають його як мовознавця та орієнталіста, а ж у своїй роботі хочу репрезентувати важливість напрацювань вченого для української науки-фольклористики на основі його праці *«Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного»*, а також продемонструвати на основі аналізу його малої прози, які усно-словесні народні мотиви науковець використовував при написанні своїх творів, як він їх інтерпретував, які інші фольклорні риси присутні у його творчості, словом, у своєму дослідженні намагатимуся показати важливість напрацювань Агатангела Кримського як фольклориста для розвитку української наукової культури, та культури вцілому.

Методологічна основа. Найперше, очевидно, варто вказати, що основою моєї роботи буде дослідження праці А. Кримського *«Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного»* з погляду її важливості для української фольклористики. Буду опрацьовувати малу прозу письменника. Також у своїй роботі буду послуговуватися працями дослідників про постать Агатангела Кримського в українській науці та у фольклористиці, зокрема, адже напрацювань у цій сфері вже є чимало. Отож, до таких праць належать роботи Б. Грінченка *«Кримський як український письменник»*², де автор розглядає постать А. Кримського з погляду його напрацювань як літературного діяча, до праць такого типу також належить робота

¹ Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Аг. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. Черкаси: Вертикаль, 2009. 434 с.

² Грінченко, Б. А. Е. Крымский, как украинский писатель. Киев: Киевская старина. 1903. С. 115-134.

М. Веркальця «Кримський у колі своїх сучасників»¹. До уваги візьму різноманітні статті, зокрема, В. Борисенко, котра розглядає постать А. Кримського як науковця у сфері фольклористики та етнографії - «Агатангел Кримський як фольклорист і етнограф»², В. Хоменка «Кримський»³, працю М. Сумцова «Діячі українського фольклору»⁴, у котрій вміщено підрозділ про Агатангела Кримського, а також доступне листування науковця з відомими українцями⁵, тобто літературу, котра репрезентує постать Агатангела Кримського у різноманітних аспектах, що дає нам змогу отримати більше знань та ширше розуміння про те, ким все-таки був науковець. Також, у практичній частині свого дослідження опиратимуся на третій том праці Івана Денисюка «Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах»⁶, а також монографію Руслана Марків «Фольклор і література: форми діалогу (Фольклоризм в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття)»⁷. Джерелами дослідження також виступатимуть фольклористичні праці А. Кримського і публікації його малої прози. Додатково послуговуватимуся дисертаціями вчених, методологічними статтями та іншою літературою з цього питання.

Мета дослідження полягає у висвітленні одного із важливих аспектів творчості Агатангела Кримського – його фольклористичної діяльності, систематизації відомостей про нього як фольклориста, огляді праці «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та

¹ Веркалець М. А. Ю. Кримський у колі своїх сучасників. Товариство «Знання» УРСР. Серія 6, Духовний світ людини, Тематичний цикл «Література». Київ: Товариство «Знання». 1990. 47 с.

² Борисенко В. Агатангел Кримський як фольклорист і етнограф. Народна творчість та етнографія. №3. Київ: ІМФЕ. 1991. С. 43-52.

³ Хоменко, В. М. Кримський. Київ : Арт Економі, 2013. 63 с.

⁴ Сумцов М. Ф. Діячі українського фольклору. Харків: Друк. «Печатне діло». 1910. 37 с.

⁵ Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890-1941) : У 2-х т. Наукова спадщина сходознавців. Т. 1 : 1890-1917. Відп. ред. вип. О. Д. Василюк. Київ: Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України. 2005. 499 с.

⁶ Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. Т. 3: Фольклористичні дослідження. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2005. 404 с.

⁷ Марків Р. Фольклор і література: форми діалогу (Фольклоризм в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття) : монографія. Львів: ПАІС, 2013. 288 с.

діалектологічного» з погляду її важливості для української фольклористики, а також дослідженні основних фольклорних мотивів у малій прозі письменника.

Зазначена мета обумовила такі завдання дослідження:

- опрацювати наукові праці дослідників з питань дослідження творчості Агатангела Кримського як фольклориста і етнографа;
- окреслити основні напрями фольклористичних зацікавлень Агатангела Кримського;
- охарактеризувати працю Агатангела Кримського *«Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного»* з погляду її значення для розвитку української науки фольклористики;
- окреслити основні фольклорні мотиви малої прози Агатангела Кримського.

Об'єкт дослідження – фольклорно-етнографічні дослідження А.Кримського, зокрема праця *«Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного»*, мала фольклорна проза письменника, вміщена у збірці *«Повістки і ескізи з українського життя»*¹.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади фольклорно-етнографічних студій А.Кримського, жанрові особливості досліджуваних фольклорних творів, народнопоетичні образи та мотиви малої прози письменника.

Методи дослідження. Оскільки робота має різні напрями дослідження, то передбачає використання різноманітних наукових методів, зокрема загальнонаукових:

- *метод аналізу*, полягає в аналізі теоретичної літератури, в опрацюванні досліджень вчених про Агатангела Кримського як письменника, фольклориста та етнографа;

Застосую також методи літературознавчого дослідження:

- *культурно-історичний метод*, на основі праці *«Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного»*

¹ Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия; Львів: З друк. М. Білоуса і В. Манецкого, 1895. IV, 332 с.

розгляну фольклорну спадщину конкретного регіону та простежу важливість фольклору як культурної, історичної та етнографічної спадщини народу;

- *описовий метод*, використаю для опису історії створення та публікації праці *«Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного»*;

- *порівняльний метод*, порівняю та проаналізую особливості мотивів та образів у літературній інтерпретації Агатангела Кримського із відомими фольклорними.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи – 77 сторінок, із них 64 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ПОСТАТЬ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ТА СВІТОВІЙ НАУЦІ

1.1 Життєвий шлях Агатангела Кримського

Цьогоріч наукова спільнота відзначає 150-річчя із дня народження визначного орієнталіста, мовознавця, історика, філософа та етнографа Агатангела Юхимовича Кримського. Напрацювання вченого у різноманітних галузях науки фантастично великі і вартісні, та перш за все, вважаю, варто ознайомитися з життєвим шляхом науковця, аби повною мірою зрозуміти, що формувало глибоку обізнаність, неймовірну наполегливість та твердий характер цього істинно величного українця.

Агатангел Юхимович Кримський народився 15 січня 1871 року в місті Володимиро-Волинський, сьогодні Волинської області, тоді ще Волинської губернії. Батько А. Кримського мав татарське коріння, пізніше багато дослідників припускали, що саме це стало причиною зацікавлення науковця сходознавство та орієнталістикою. Юхим Кримський був учителем історії та географії, у той період фах вчителя вважався престижним, тому А. Кримський навчався у найкращих навчальних закладах. Зацікавлення філологією виявилось ще у цілком ранньому віці, адже читати А. Кримський навчився у три роки, а вже у п'ять - вступив до Звенигородського міського училища, де вивчав англійську, польську, французьку та німецьку мови (В цілому науковець знав понад 60 мов). Там Кримський навчався п'ять років і у 1881 році продовжив навчання в Острозькій протогімназії, де й надалі вивчав іноземні мови, зокрема, турецьку, грецьку та італійську, пізніше навчався у Другій київській гімназії та в Колегії Павла Галагана, де був учнем Павла Житецького. Агатангел Юхимович згадував, що саме вчитель заохотив його до занять наукою і запалив любов до усього українського, хоча, як зауважував сам Кримський, у собі не мав ні краплини української крові.

Після закінчення колегії А. Кримський вступив до Лазаревського інституту східних мов у Москві на філологічний факультет. Там науковець вивчав турецьку,

перську і арабську мови. Також Кримський вивчав і слов'янські мови. Після закінчення інституту отримав стипендію на поїздку до Лівану та Сирії на два роки, а після повернення обійняв посаду викладача в Московському інституті, де читав курси з вивчення семітських мов, а також інші курси, пов'язані з вивченням та дослідженням арабської мови.

Працюючи у Лазаревському інституті східних мов Агатангел Кримський активно займався науковою діяльністю: писав і публікував дослідження з арабістики і видав чимало підручників з філології та історії Близького Сходу. І хоч Агатангел Юхимович займався улюбленою справою, робота вченого в інституті східних мов давала великі плоди, а за свої дослідження він отримував визнання, та після бурхливих політичних подій, що відбулися у 1917 році в Україні, з'явилися надії на розбудову науки на Батьківщині і, полишивши все, Кримський у 1918 році повертається до Києва, де разом з Вернадським і Василенком стає організатором Академії Наук України. А. Кримський обійняв посаду секретаря Академії Наук, крім того був директором Інститут української наукової мови та очолював історико-філологічний відділ Академії і керував кабінетом ірано-арабської філології¹.

Агатангел Кримський активно займався розвитком україністики, а зокрема мовознавства. Дослідник опрацьовував норми української орфографії і виступав проти етимологічного правопису на користь єдиної української орфографії, що ґрунтувалася на особливостях мови Наддніпрянської України. Свій погляд з цього питання А. Кримський обґрунтував у статті *«Про науковість фонетичного правопису»*². Також вчений займався дослідженням української мови з історичного погляду і написав про це свої праці *«Українська мова, звідкіля вона*

¹ Геращенко М. Кримський Агатангел Юхимович/М. Геращенко//Національна бібліотека України імени Ярослава Мудрого: Українська бібліотечна енциклопедія. 2021. Електронний ресурс.

<https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%90%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%B5%D0%BB%20%D0%AE%D1%85%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87>

² Твори в п'яти томах. А. Ю. Кримський ; редкол.: І. К. Білодід та ін.. Київ : Наук. думка, 1972-1974. Т. 3 : Мовознавство, фольклористика. ред. тому: О. І. Дей, М. А. Жовтобрюх ; упоряд. та прим.: Н. О. Ішина, Н. М. Сологуб. 1973. С. 22.

взялася і як розвивалася», а також «Нариси з історії української мови»¹. Опираючись на дослідження особливостей української мови, у статті «Філологія і погодніська гіпотеза»² Агатангел Юхимович спростував теорію Погодіна-Соболевського про вторинність української нації.

Оглядаючи життєвий шлях і наукові та творчі напрацювання Агатангела Кримського, складно уявити, як одна людина могла бути настільки різносторонньо розвиненою. А. Кримський мав не лише величезний багаж знань і різноманіття інтересів, а й бажання, ентузіазм і насагу для того, аби виконати величезний обсяг роботи, адже працюючи у сфері мовознавства, історії, сходознавства, філософії, етнології, діалектології і фольклористики, (а варто припустити, що це, мабуть-таки, не всі напрямки зацікавлення вченого), він старанно працював не лише на користь науки, а й для розвитку нашої держави, це підтверджує величезну любов вченого до України та її народу. Така неординарна яскравість постаті Агатангела Кримського викликала захоплення у багатьох відомих людей, серед яких не лише науковці, а й письменники, публіцисти, критики, політики, філософи та чимало інших.

Одним із найвідоміших поціновувачів напрацювань А. Кримського був І. Франко. Цих людей поєднувала не лише робота над розбудовою української науки та культури, а й давня дружба. Так, у своїй статті «Іван Франко та Агатангел Кримський: дві галактики» Соломія Вівчар пише, що вперше із творчістю Івана Яковича А. Кримський познайомився ще у досить юному віці - у сімнадцять років, навчаючись у Колегії Павла Галагана: *«Тучапський багато дечого прочитав юнакові Кримському із галицького часопису «Зоря», але не дав йому цього журналу понести до колегії, а натомість позичив для прочитання книжечку невеликого формату «На дні», що її легко було сховати в кишені, й*

¹ Шахматов О. А. Кримський. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI-XVIII в.в. Київ: Друкар. 1922. с. 188.

² Твори в п'яти томах. А. Ю. Кримський ; редкол.: І. К. Білодід та ін.. Київ : Наук. думка, 1972 1974.Т. 3 : Мовознавство, фольклористика. ред. тому: О. І. Дей, М. А. Жовтобрюх ; упоряд. та прим.: Н. О. Ішина, Н. М. Сологуб. 1973. С. 23-117.

ніяке начальство її не було б догляділося. Ім'я автора книжечки було «Іван Франко». Із щоденника видно, що на сімнадцятилітнього хлопця-школяра А. Кримського книжечка тая справила надзвичайно сильне вражіння.»¹. Вже навчаючись в інституті у Москві Агатангел Юхимович прочитав чимало творів Франка, а знайомство науковців відбулося у листуванні. А. Кримський був дописувачем журналу «Народ», як і Іван Франко. Іван Якович надсилав А. Кримському уривки із прозової збірки «У поті чола», на яку пізніше Агатангел Юхимович написав рецензію. Ще з юних років Франка приваблювала арабська поезія, він вважав, що українська літературна еліта просто потребує публікації перекладів арабської поезії, а його знайомство з А. Кримським – знавцем, дослідником і перекладачем сходознавцем прискорило цей процес і вже з 1893 року у журналі «Життя і слово», редактором якого був І. Франко розпочалися публікації арабських поезій у перекладі А. Кримського².

Активна співпраця і робота над розвитком української літератури та культури переросла у міцну дружбу письменників. Іван Франко неодноразово рецензував поезії та прозові твори А. Кримського, також писав і загалом про його творчість: «А. Кримський – високооригінальна поява в нашій літературі. Чи пише він чисто філологічні статті, чи літературні критики, чи прозові оповідання, чи поезії, всюди вносить своє власне я в такій мірі, як мало котрий наш письменник... в перекладах, особливо з орієнтальних поетів він виявив немале майстерство, і справедливо мусимо вважати його першим піонером нашого слова на сій просторій і досі майже не ораній українським лемешем ниві східної поезії. Переклади Кримського з Гафіза, Омара Хайяма, з арабських поезій... заслуговують на всяке признання».³

Період навчання Агатангела Кримського у колегії Петра Галагана відзначився також знайомством з українською поетесою та письменницею Лесею Українкою.

¹ Вівчар С. Іван Франко та Агатангел Кримський: Дві галактики. Тернопіль: Збруч. 2021. Електронний ресурс. <https://zbruc.eu/node/103555>

² Там само.

³ Франко І. Наша поезія у 1901 р А. Кримський «Пальмове гилля». Книга 2. ЛНВ. Львів. 1902. С. 116

О. Бабишкін – автор літературного портрету «Агатангел Кримський»¹ пише, що велике враження на Кримського справили три українських інтелігентних родини – Старицькі, Косачі і Лисенки, а все тому, що розмовляли українською мовою не лише в літературному, а й повсякденному житті, а в тогочасному інтелігентному середовищі це було дивним і незвичним. Саме у 1887-1888 році на концерті Миколи Лисенка у Києві відбулося знайомство ще зовсім юних (а на той час їм було лише по сімнадцять років) А. Кримського та Л. Українки. Агатангел Юхимович був вражений витонченістю, красою, скромністю, а особливо талановитістю і мудрістю панни. Наступна їхня зустріч відбулася у 1896 році і у своїх спогадах Кримський навіть писав про те, як покохав Л. Українку – *«багатообдаровану, високоталановиту українську письменницю; то була дівчина несказанної краси; вродливішої від неї я ніколи не зустрічав, але ж любов мою зневажено було»*². Проте, хоча й Леся Українка не проявила палких почуттів у відповідь, між письменниками зав'язалася міцна дружба і приязнь. Їхнє спочатку чисто ділове, а пізніше і товариське листування розпочалося у 1895 році, коли після смерті М. Драгоманова, А. Кримський намагався допомогти із виданням повного зібрання його творів. У листі Леся Українка висловила щиру подяку за підтримку і допомогу. Листувалися письменники часто. Лариса Петрівна нерідко надсилала Кримському свої поезії аби отримати підтримку чи осуд, відгук і критичну думку щодо них, а найчастіше – пораду, адже нерідко просила Агатангела Юхимовича, як знавця багатьох мов, переглянути свої вірші, аби допомогти із підбором необхідних іншомовних слів. Агатангел Кримський також надсилав Л. Українці свої твори для прочитання, зокрема «Мусульманство і його будучність», «Тисяча і одна ніч», а також роман «Андрій Лаговський», критичний аналіз якого, зробила Леся Українка. Вона не просто написала, що думає про твір як читачка, а охарактеризувала його із погляду літературно-критичного, описала

¹ Бабишкін О. Агатангел Кримський. Київ: Дніпро. 1967. 116 с.

² Микитась В. «Одержимі» Агатангел Кримський та Леся Українка. *Українська літературна газета*. 2021. Електронний ресурс. <https://litgazeta.com.ua/articles/vasyl-mykytas-oderzhymi-ahatanhel-krymskyj-i-lesia-ukrainka/>

всі хороші і погані сторони. Про наукову літературу А. Кримського Леся Українка писала так: *«Ви знаєте, я люблю Ваші наукові твори, хоч я і кругла профантка в таких матеріях. Я люблю їх стиль і тон. Куди діваються Ваші нерви, як Ви пишете такі речі? Так, наче Ви античний, врівноважений тілом і духом еллін, як пишете їх. Такий колорит я тільки на Акрополі бачила»*¹.

Можна припустити, що саме міцна дружба цих двох письменників подарувала нам істинно вартісні твори, адже, безумовно, їхня взаємодопомога, підтримка та спільна праця, зокрема й над виданням творів М. Драгоманова, дала неоціненні плоди, за які нащадки будуть вдячні завжди.

Важливим фактом для становлення української науки та вченої спільноти довкола неї мала дружба Агатангела Кримського та Володимира Вернадського. Їхнє спілкування розпочалося ще задовго до приїзду А. Кримського у Київ. Ці своїх листуваннях вони часто обговорювали важливі літературні та культурні питання, новини, що стосувалися української науки. Саме вони стали першими стовпами Української академії наук. У липні 1918 році В. Вернадський у листі до Агатангела Юхимовича писав: *«Вопрос об Ак[адемии] Н[аук] идет быстро. Вчера в Комис[сии] закончился законопроект об державн[ом] (у[краинцы] очень любят слово) украинском унив[ерситете] в Киеве... Скорее приезжайте. Я все время чувствую Ваше отсутствие. Как же Вам не быть в такой момент! Приезжайте немедленно»*². Як бачимо, Володимир Вернадський відчував потребу в підтримці А. Кримського в такий важливий момент для української науки та культури.

Варто також не забути про тісне спілкування Агатангела Кримського з Борисом Грінченком. Разом науковці працювали над збором матеріалів та укладанням словника української мови. Нерідко у листуваннях дискутували щодо питань мови, та обидва дотримувалися думки, про те, що так-звана «галицька»

¹ Микитась В. «Одержимі» Агатангел Кримський та Леся Українка. *Українська літературна газета*. 2021. Електронний ресурс. <https://litgazeta.com.ua/articles/vasyl-mykytas-oderzhymih-ahatanhel-krymskyj-i-lesia-ukrainka/>

² Полякова М. Во время революции он стал украинцем.... *Інший Київ*. 2021. Електронний ресурс. <https://inkyiv.com.ua/2021/04/vo-vremya-revolyuicii-on-stal-ukraincem/>

мова має згубний вплив на формування народної української мови. Незважаючи на часті дискусії з мовних питань стосунки Б. Грінченка та А. Кримського впевнено можна назвати товариськими¹.

Одним із важливих аспектів праці Агатангела Юхимовича була його педагогічна діяльність. Члени адміністрації Лазаревського університету зауважували, що саме Агатангел Кримський був професором, до якого найчастіше зверталися студенти за допомогою, консультацією і навіть дружньою порадою. Незважаючи на те, що у своїй викладацькій діяльності Кримський був і «суворим екзаменатором», найчастіше саме він простягав руку помічі «заблудлим» студентам. А. Кримський був посвячений у велику кількість як навчально-ділових так і особистих проблем студентів. Він переймався проблемами своїх учнів, намагався допомогти у їх вирішенні як лише міг. Видаючи свої книги зі сходознавства, Агатангел Юхимович у вартості примірника враховував вже відразу і ціну пересилки, адже говорив, що розуміє як важко бачити велику кількість книг, хотіти їх перечитати, але не мати змоги придбати. Нерідко студенти вже по завершенню навчання продовжували писати А. Кримському, адже відчували його підтримку та розуміння. Багато хто з колег Кримського стверджував, що саме таке зближення професора зі студентами допомагало виявляти молоді таланти і завдяки цьому немало учнів вченого ставали відомими на широкий загал. Агатангел Юхимович вважав, що таке спілкування зі студентами позитивно впливає і на самого викладача, розширюючи і поглиблюючи його педагогічні знання та вміння. Педагогічна діяльність А. Кримського однозначно дала свої результати, до прикладу, багато його учнів стали послідовниками роботи науковця. Так Борис Міллер та Василь Мінорський займалися дослідженням у сфері іраністики, Володимир Гордлевський продовжив працювати над проблемами тюркології, а Гнат Крачковський, що розпочав

¹ Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890-1941) : У 2-х т. Наукова спадщина сходознавців. Т. 1 : 1890-1917. Відп. ред. вип. О. Д. Василюк. Київ: Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України. 2005. 499 с.

вивчення арабістики вважав Агатангела Юхимовича не лише науковим, а й духовним наставником.

Науковець зауважував, що своїм талантом педагога він завдячує учителеві Павлу Житецькому, з яким дуже довго підтримував тісні приятні стосунки і стверджував, що саме від нього навчився мудрості і тонкощів спілкування зі студентами. Також варто припустити, що на формування Кримського як педагога мали вплив Михайло Драгоманов та Іван Франко, адже їх дослідник вважав своїми наставниками¹.

1.2 Дослідження постаті А.Кримського та його наукової спадщини

Більш глибоко цікавитися постаттю А. Кримського почали наприкінці ХХ на початку ХХІ століття. Такий інтерес був зумовлений проголошенням Незалежності України і початком розвитку самостійної української науки, літератури та культури. Тогочасний, уже вільний, український культурний простір відчував кричущу необхідність у висвітленні напрацювань своїх національних велетнів.

Про Кримського як україніста і мовознавця у своїй статті «Українознавчі й термінознавчі студії академіка А. Ю. Кримського»² пише Л. Симоненко, зауважуючи, що дослідник цікавився не лише орієнталістикою, а й проблемами української філології, зокрема, історією української мови, правописом, граматику, діалектологією, фольклористикою. Усі його зацікавлення тісно перепліталися між собою, до прикладу, вивчення діалектологічних особливостей викликало глибші роздумування над природою української мови. П. Тимошенко пише: *«Вивчення звенигородських говірок позначилося і на його думках про українську літературну мову, принаймні у вирішенні часткових питань про*

¹ Агатангел Кримський і Волинь: матеріали Всеукраїнського круглого столу, приуроченого до 150-річчя від дня народження Агатангела Кримського та 150-річчя від дня народження Лесі Українки (28 січня 2021 р., м. Луцьк). Упоряд.: П. С. Олешко, Н. М. Кот, А. М. Силук. Луцьк: Волинський ІІІО, 2021. С. 34.

² Симоненко Л. Українознавчі й термінознавчі студії академіка А. Ю. Кримського. *Термінологічний вісник*. Київ. 2013. Вип. 2(1). С. 72-84. Електронний ресурс. <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/51258/07-Symonenko.pdf?sequence=1>

доцільність чи недоцільність узаконення у літературному вжиткові тих чи інших літературних слів і форм»¹. Якось, у листі до І. Франка він написав: «Дивне діло тая філологія! Ніколи ніяка наука не могла заволодіти цілою моєю істотою так сильно, як вона: вона, філологія тая, має якусь таку силу, що може поглинути геть усю натуру людини і не покинути місця нічому іншому»². Л. Симоненко поділяє мовознавчі напрацювання дослідника на дві підгрупи: перша група – це статті, що використовувалися виключно для внутрішньоукраїнських дискусій, у них А. Кримський вів суперечки і наводив аргументи для підтвердження своїх думок щодо чистоти української мови, українського правопису, тощо. Другу групу складають тексти призначені для дискусій із зовнішніми опонентами, зокрема російськими, які висловлювали ідеї про походження української мови первинно з російської, або ж взагалі стверджували, що українці та росіяни – один народ (схожі закиди бачимо й до сьогодні)³.

У 2000 році була видана друком праця Соломії Павличко «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського»⁴. Нажаль, праця залишилася невикінченою через передчасну смерть авторки, проте у виданні вміщено широкий аналіз життєвого та творчого шляху Агатангела Юхимовича Кримського, охоплено найвагоміші аспекти його наукової та літературної діяльності, а також проаналізовано чималу кількість творів. У першому розділі С. Павличко подає стислі біографічні дані про Кримського, розповідає про його життєвий шлях та про обставини, що зробили А. Кримського на правду фантастичним науковцем і гідною людиною. Пані Соломія цитує листування А. Кримського з В. Міллером в якому учень зізнається своєму вчителю, про те, що його абсолютно не зацікавлює Академічне майбутнє і такі великі перспективи,

¹ А. Ю. Кримський - україніст і орієнталіст : (матеріали ювіл. сесії до 100-річчя з дня народж.). АН УРСР, Ордена Труд. Червон. Прапора Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні. Редкол.: І. К. Білодід (відп. ред.) та ін. Київ: Наук. Думка. 1974. С. 61

² Кримський А. Вибрані твори. Київ: Наукова думка. 1965. 669 с.

³ Симоненко Л. Українознавчі й термінознавчі студії академіка А. Ю. Кримського. *Термінологічний вісник*. Київ. 2013. Вип. 2(1). С. 72-84. Електронний ресурс. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/51258/07-Symonenko.pdf?sequence=1>

⁴ Павличко С. Д. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. Київ: Вид-во «Основи». 2000. 328 с.

адже, хоча йому самому складно собі у цьому зізнатися, та наукові рецензії він пише лише для особистої втіхи, для того аби відволіктись від власних переживань, проте, звісно, йому приносить радість, що ці рецензії дають насолоду й іншим, та все ж метою його не є досягнення академічних висот.¹

Протягом усього життя Агатангела Кримського у його науковій та літературній праці простежуються два напрямки – україністика і сходознавство. Учень Кримського Омелян Прицак пояснює це розгалуження інтересів таким чином: А. Кримський з дитинства відчував у собі силу батьківської крові – тюркської крові і зацікавлення сходознавством, ще з часів колегії Павла Галагана, він пояснював саме цим. Але україністика ніколи не давала йому спокою, потяг до усього українського відчувався з дитинства, в юнацькому віці у колегії він вивчав українську мову, вступивши до Лазаревського інституту східних мов, став учасником спільноти студентів-українців. Ці два потоки інтересів були наскрізними усе його життя, тому ставши одним із організаторів Академії наук в Україні, Кримський займався роботою у царині української філології, а саме був головою комісії з укладанням словника живої української мови, там він також займався розвитком кафедри арабо-іранської філології².

Питання національної ідентичності Кримського неодноразово зацікавлювало дослідників. Тищенко К. А. та Сватко А. Д. у своїй статті *«Національна ідентичність Агатангела Кримського»*³ висловлюють думку про так-звану «самоукраїнізацію» А. Кримського, тобто науковці стверджують, що це відчуття української національної ідентичності Агатангел Юхимович привив собі сам і з цим важко не погодитися. Тищенко та Сватко виділяють кілька етапів формування національної української ідентичності у Кримського. Перш за все вплив мала мова, яку письменник чув ще змалечку, оскільки виростав в україномовному середовищі. Другим етапом, що мав значний вплив, був вступ і

¹Павличко С. Д. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. Київ: Вид-во «Основи». 2000. С. 18.

² Там само. С. 5.

³ Тищенко К. А. Національна ідентичність Агатангела Кримського (на матеріалі полеміки з Михайлом Драгомановим). *Молодий вчений*. 2017. № 6.1. С. 94-97.

навчання А. Кримського в колегії Галагана у Києві, де українська мова була провідною мовою побуту і навчання. Третім аспектом впливу на мовну самоідентифікацію Кримського стали взаємини з українською культурною елітою, спілкування яких відбувалося також українською мовою. Крім того перебуваючи в комунікації з інтелігенцією, А. Кримський мимовільно читав українське, розмовляв про українське і хвилювався українським. На формування українського світогляду науковця мали вплив І. Франко, Б. Грінченко, праці М. Драгоманова (які викликали водночас захоплення і обурення в молодого Кримського: «Спочатку ідеї Драгоманова він характеризував як «нове світло осіяло». Проте згодом Кримський критикував Драгоманова за брак націоналізму, зокрема у своїх листах до Бориса Грінченка. Це листування відіграло надзвичайну роль у політичному становленні Кримського, ставши своєрідною лабораторією його радикалізму»¹). Усі ці чинники витворили істинно щирого і відданого Україні героя. А. Кримський працював на благо України у різноманітних сферах і одними з найменш досліджених напрямків його зацікавлення є етнографія та фольклористика. Працюючи у цих сферах Агатангел Кримський написав чималу кількість праць серед яких *«Народна пам'ять про Шевченка»*, *«Шевченко в народних оповіданнях»* та *«До питання про стародавні малоруські релігійні сказання»*, видані у 1896 році, *«Волосова борода. З учено-кабінетної міфології XIX віку»*, *«Українська етнографія в чужім опоетизуванні»*, *«До етнографії Полісся»*, *«До етнографії т. зв. Новоросії»*, *«До етнографії Чернігівщини»*². Агатангел Кримський вивчав питання етнографії та фольклористики більшою мірою з погляду історичного і головним завданням фольклористики вважав збереження культурного досвіду народу з метою передачі його нащадкам, а тому науковець відчував страшну несправедливість і обурення, що фольклорні надбання його малої батьківщини - Звенигородщини оминули своєю увагою

¹ Тищенко К. А. Національна ідентичність Агатангела Кримського (на матеріалі полеміки з Михайлом Драгомановим). *Молодий вчений*. 2017. № 6.1. С. 94-97.

² Твори в п'яти томах. А. Ю. Кримський. Редкол.: І. К. Білодід та ін.. Київ : Наук. думка, 1972-1974. Т. 3 : Мовознавство, фольклористика. Ред. тому: О. І. Дей, М. А. Жовтобрюх ; упоряд. та прим.: Н. О. Ішина, Н. М. Сологуб. 1973. 508 с.

дослідники-фольклористи такі як М. Драгоманов та П. Чубинський. Провівши дитинство у Звенигородці, А. Кримський став свідком побутування дуже колоритного фольклору і вже у дорослому віці не зміг залишити такий факт поза увагою суспільства. Відчуваючи усю покладену на нього відповідальність у дослідженні фольклору Звенигородщини, А. Кримський, обіймаючи посаду секретаря Української Академії Наук, почав збирання, та упорядковування фольклорних матеріалів. Незважаючи на те, що деякі елементи етнографізму та фольклоризму письменник вмістив у оповідання із збірки *«Повістки та ескізи з українського життя»*, праця над цим фольклорно-етнографічно-діалектологічним виданням, безсумнівно може вважатися одним із найбільших етнографічних досліджень Агатангела Юхимовича Кримського. Вивченням цієї праці з погляду етнографічного та фольклористичного займалися такі дослідники як Ольга Луганова та Мирослав Борисенко. У статті *«Дослідження жнивварської обрядовості А. Кримського»*¹ вони стисло розкривають історію створення та публікації праці Кримського, а також висловлюють певні зауваги щодо матеріалів, а саме жнивварських пісень, вміщених у роботі. Також вивченням цієї етнографічної роботи Агатангела Юхимовича займалася Галина Виноградська і у своїй статті *«Неопублікований розділ «Жнива» праці А. Кримського «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та етнологічного»*² розглядає питання про структуру праці А. Кримського, а також особливості неопублікованого розділу «Жнива» і причини з яких цей розділ не був надрукований у праці. Зацікавлення Агатангела Кримського етнографією та фольклористикою висвітлила у своїй статті *«Агатангел Кримський як фольклорист і етнограф (До 120-річчя від дня народження)»*³ Валентина

¹ Борисенко М. В., Лагунова О. С. Дослідження жнивварської обрядовості Аг. Кримським. *Гілея: наук. вісн.* 2013. Вип. 69 (№ 2). С. 183–189.

² Виноградська Г. Неопублікований розділ "Жнива" праці А. Кримського "Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного" *Народознавчі зошити.* 2012. № 2. С. 353-360.

³ Борисенко В. Агатангел Кримський як фольклорист і етнограф (До 120-річчя від дня народження). *Народна творчість і етнографія.* 1991, №3. Київ: ІМФЕ. 1991. С. 43-52.

Борисенко. Про цю роботу А. Кримського говоритиметься пізніше, а поки що варто згадати також про напрацювання Агатангела Юхимовича в інших сферах.

Як вже згадувалося раніше, Агатангел Юхимович Кримський працював також у сфері історії. Його наукові праці стосувалися однаковою мірою історії східних народів та історії України. Ще у період навчання та викладання в інституті східних мов Лазаревського у Москві, А. Кримський написав такі відомі праці про історію Сходу як, *«Історія арабів та арабської літератури»*, *«Історія Персії та її письменства»*, *«Історія Туреччини та її письменства»* та деякі інші¹. Писав А. Кримський історичні праці, які стосувалися України, зокрема історичної батьківщини його батька – Криму, до таких праць належать: *«Татари»*, *«Нариси історії Кримського ханства»*, *«Хронологічна таблиця кримських ханів»*, *«Чуфут-Кале»*, *«Про долю українських бранців у Кримському ханстві»* та деякі інші, що вміщені у виданні під назвою *«Студії з Криму, I-IX»*². Дослідженням напрацювань вченого у сфері історіографії цікавилось багато вчених ще за життя автора, серед них Г. Крачковський, М. Смирнов, О. Бабишкін. Про його праці схвально відгукувався Л. Толстой, М. Горький і навіть В. Ленін. Практично кожна праця А. Кримського отримувала рецензію, тому можна впевнено сказати, що його робота у сфері історії цінувалася.

На жаль, попри фантастичну обізнаність, плідну працю і цілковиту відданість науці постать А. Кримського не була гідно шанована за його життя. Науковець зазнав як, пригноблення – з 1928 року під тиском радянської влади вимушений був піти з посади секретаря УАН, у злиднях зводив кінці з кінцями, практично не публікувався у наукових виданнях. Пізніше його знову запросили очолити аспірантуру і він здобув здавалось би, великого визнання від радянської влади – нагородження орденом Трудового червоного прапора у 1940 році. А вже у 1941 році А. Кримського ув'язнили за антирадянську націоналістичну діяльність в

¹ Твори в п'яти томах. А. Ю. Кримський. редкол.: І. К. Білодід та ін.. Київ : Наук. думка, 1972-1974. Т. 4 : Сходознавство. Ред. тому: О. І. Ганусець,; упоряд. та прим.: Л. В. Беляєва та ін.. 1974. 636 с.

² Студії з Криму, I-IX : відбитки з «Записок Історично-Філологічного Відділу». *Збірник Історично-Філологічного Відділу УАН*. Ред. А. Ю. Кримський. Київ, 1930. № 89. 209 с.

тюрмі НКВС у Кустанаї Казахської РСР. У 1942 році 25 січня Агатангел Юхимович Кримський помер у лазареті¹.

Отож, постать Агатангела Кримського, безсумнівно, варто вважати неоціненою в українській та світовій науці. Чого лише вартий той факт, що він володів більше ніж шістдесятьма мовами і вивчав їх протягом всього життя, навіть на схилі літ. Вчений, зробив свій дослідницький внесок у різноманітні сфери. Його зацікавлення орієнталістикою сприяло освіченню радянських науковців у сфері сходознавства та спростуванню існуючих на той час думок про низький рівень розвитку східних народів, а праці про Крим та його етнічних мешканців – татар дало ширше розуміння історії, культури та ментальності цього народу.

Робота Агатангела Юхимовича у сфері мовознавства дала свої плоди у вигляді праць *«Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася»*, *«Нариси з історії української мови»*, а також *«Філологія і погодінська гіпотеза»*, котрі спростовували закиди про походження української мови від російської та вказали на її автентичність. Цей факт був важливим для ствердження української мови як самостійної та повноцінної, а також для самоідентифікації українців як нації. Це питання не втрачає своєї актуальності й до сьогодні.

Напрацювання Агатангела Кримського у сфері етнографії подарували світові ґрунтовні дослідження Полісся, Черкащини та Сходу України, а монографії *«Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного»* науковець якнайкраще описав побут та традиції мешканців своєї малої Батьківщини, чим заповнив прогалину в етнографічних та фольклористичних дослідженнях цього регіону. Важливе значення ця праця має і для розвитку фольклористичної науки, адже вміщує в собі фольклорні тексти, що відображають родинно-обрядову та календарно-обрядову народну традицію в найповнішому вияві. Про це йтиметься далі.

¹ Сьондуков І. Народ вічний у пізнанні. Українська ідея Агатангела Кримського у вселюдських системах координат. *День*. Київ. 2002. Електронний ресурс. m/day/kyiv/ua/article/ukrayina-incognita/narod-vichniy-u-piznanni

РОЗДІЛ 2

УНІКАЛЬНІСТЬ ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНОЇ ПРАЦІ
АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО «ЗВЕНИГОРОДЩИНА. ШЕВЧЕНКОВА
БАТЬКІВЩИНА З ПОГЛЯДУ ЕТНОГРАФІЧНОГО ТА
ДІАЛЕКТОЛОГІЧНОГО»

Агатангел Юхимович Кримський безсумнівно багатогранна особистість. Здавалось-би, дуже важко зіставити такі гранично різні інтереси як сходознавство, лінгвістику, зацікавлення історією східних народів і захоплення дослідженням культурно-етнографічної спадщини своєї малої батьківщини, однак, збирання і упорядкування фольклорно-етнографічного матеріалу зі Звенигородщини було чи не найбільшою роботою Кримського у сфері фольклористики та етнографії. Мабуть, причина наукового зацікавлення А. Кримського саме цим етнографічним регіоном є цілком зрозумілою, адже все свідоме дитинство Агатангел Юхимович провів у Звенигородці. Вчений зростав у російськомовній сім'ї, та у повсякденному житті його оточувало україномовне середовище з його самобутніми народними традиціями, цікавими давніми звичаями і обрядами. Пізніше Кримський сам припускав, що саме такий дисонанс викликав різнобічність його зацікавлень. Він змалку відчував сувору батьківську вдачу, яку диктувала тюркська кров і це викликало пошану і відповідальність у свідомості малого Кримського, але таку саму пошану викликали українські пісні, які він чув довкола, а також україномовні товариші та вчителі з колегиї Галагана. Живучи у такому колоритному регіоні, Агатангел Кримський перейнявся ідеєю українофільства, він розпочав дослідження фольклорно-етнографічної спадщини Звенигородщини. Збирання матеріалів тривало понад сорок років. У першому десятилітті 1900-их Агатангел Юхимович анонсував публікацію свого нового дослідження – тримісячника «Звенигородщина». Таке повідомлення викликало жваве зацікавлення публіки, але через великий об'єм роботи публікацію цієї праці довелося відкласти, а пізніше свої корективи у плани А. Кримського щодо видання фольклорно-етнографічного дослідження про «Звенигородщину» внесли події війни та революції.

У 1918 році після Першої Світової Війни Агатангел Кримський відчув потребу повернутися до Києва. Це було виважене і обдумане рішення, адже хотів

він цього давно, а пропозиція стати секретарем Академії Наук України спонукала його до дій. Після приїзду в Україну, Кримський продовжив і фактично закінчив роботу над фольклорно-етнографічною працею «Звенигородщина». У 1930 році видання було уже готове до друку з внесеними правками автора, та, нажаль, в той час світу не судилося побачити цю книгу. Завдяки зусиллям небайдужих ця неоціненна праця зберігалася протягом багатьох років, а у 2009 році її віднайшли і перевидали¹.

Монографія А. Кримського «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного» відразу після публікації спричинила широкий резонанс. Вона викликала зацікавлення багатьох науковців, серед них були філологи, етнографи, фольклористи, історики та чимало інших. Та, нажаль, вивченню цієї праці, як прикладу найбільшого фольклорно-етнографічного дослідження Звенигородщини, приділили увагу зовсім мало науковців. Все ж серед відомих нам, варто сказати про Галину Виноградську, котру вже згадували раніше. Вона розглядала розділ монографії про календарну обрядовість, а саме про жнива². Також, цікавість до пісенного матеріалу, вміщеного в цій праці виявила етномузикологиня Галина Пшенічкіна, написавши статтю «*«Звенигородщина» Агатангела Кримського, та сучасні дослідження обрядової пісенності Правобережної Черкащини*»³. Діяльність Агатангела Кримського як етнографа і зокрема його монографію про Звенигородщину,

¹ Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Аг. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. Черкаси: Вертикаль, 2009. С. IX-XI.

² Виноградська Г. Неопублікований розділ «Жнива» праці А. Кримського «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного». *Народознавчі зошити*. 2012. № 2. С. 353-360.

³ Пшенічкіна Г. "Звенигородщина" Агатангела Кримського та сучасні дослідження обрядової пісенності Правобережної Черкащини. *Проблеми етномузикології*. 2018. Вип. 13. С. 82-117.

розглядає Ольга Лагунова у статті «Етнологічна спадщина Агатангела Кримського в українській історіографії»¹.

В опублікованій праці Агатангела Юхимовича Кримського «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного» зібрано багато матеріалів не публікованих раніше. До видання ввійшли фольклорно-етнографічні записи, котрі збиралися чималою кількістю науковців протягом майже сорока років. Проводячи дослідження, вони послуговувалися заздалегідь підготовленим питальником, складанням якого займався сам Агатангел Кримський. У своєму первісному виданні А. Кримський виділив три складові, що взаємопов'язані між собою.

У першій складовій Агатангел Юхимович презентував записи, що дають розгорнуту характеристику життя і побуту селян цього регіону на основі розповідей, записаних Іваном Лисаком – мешканцем села Колодисте (сьогодні це Тальнівський район). У цих споминах селянина містяться розповіді про ремесла, що були найпоширенішими у селі, знаряддя праці, етнографічні описи одягу, житла, страв і напоїв, а також фольклорні елементи – прикмети на врожай і погоду, рецепти від хворіб і природних лих. Вміщено також розповіді про сільський календар, як його лічать і що рахують важливим. Про те, як у селі відбувається суд, весілля, уродини, хрестини та поминки.

Друга складова праці репрезентує розповіді про родинно-обрядовий та календарно-обрядовий фольклор Звенигородщини. До прикладу у розділі про весілля в селі Попівка вміщено як матеріали зібрані власне А. Кримським, так і велику кількість записів Софії Терещенкової. Ця жінка займалася фольклорною діяльністю протягом довгого часу і навіть була директором етнографічного музею у Звенигородці. Важливу частину книги складає календарно-обрядовий фольклор. Тут описуються традиційні свята, обряди та дійства, що не збереглися на великій

¹ Лагунова О. Етнографічна спадщина Агатангела Кримського в українській історіографії. *Етнічна історія народів Європи*. 2010. №31. С. 94-99.

території України, а побутують лише в окремих селах регіону, зокрема, обряд «Колодки» та «Плетіння Шумів». А також вміщено легенди, оповідання, казки та історичні перекази, що поширені в народі.

Третя складова дослідження – це лінгвістичні та діалектичні риси мови Звенигородщини. Агатангел Юхимович, публікуючи зібрані матеріали, цілком зберіг автентичні риси говірок сіл Звенигородського району. Упорядковуючи монографію, науковець опирався на різноманітні етнографічні та лінгвістичні праці зокрема М. Драгоманова С. Єфремова, В. Доманицького, М. Максимовича та деяких інших.

Актуальність своєї роботи Агатангел Юхимович Кримський вбачав у тому, що хоч Звенигородщина є етнографічно унікальним регіоном з багатством вірувань, традицій, обрядів, казок, пісень, з винятковістю мовних особливостей, дослідження цього питання зосталося на маргінесі і саме праця *«Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного»* мала заповнити цю прогалину у наукових дослідженнях¹.

Не виникає жодних сумнівів у тому, що ця фольклорно-етнографічна праця Агатангела Кримського є однією із найяскравіших перлин у намисті української фольклористичної науки, адже її вартість безсумнівна. Та для того аби ще раз переконатися в цьому, розглянемо роботу інших дослідників, що працювали над етнографією та фольклором Звенигородщини. Саме порівняння дасть змогу підкреслити унікальність монографії Агатангела Кримського.

Сам Агатангел Юхимович у передмові до видання, підготовленого у 1930 році, говорить про те, як мало було зроблено для дослідження фольклору та етнографії Звенигородщини. Він покликається на різноманітні відомі на той час праці, докоряючи їхнім авторам у неувазі до цього багатого на культурну

¹ Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Аг. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. Черкаси: Вертикаль, 2009. С. IX-XIII.

спадщину регіону. Так, перш за все, А. Кримський згадує Михайла Драгоманова і «Юго-западный отдел Русского Географического общества», котрі у своїй збірці *«Малорусские народные предания и рассказы»*¹ помістили лише три легенди, записані у селі Кайтанівка, від Євгена Борисова. І дійсно, в цій збірці ми знаходимо легенду про Соломона, переказ про татарський набіг, та про короля Понятовського і царицю Катерину. Стає зрозумілим, що географія дослідження фольклорної традиції Звенигородщини була фантастично мала, а сказати точніше, її взагалі не було, адже записи опубліковані лише з одного села на території Звенигородщини, таким чином, це дає нам лише розуміння того, що такі твори побутували в селі, але чи були вони поширеними на більшій території, чи перебували вони в активній фазі побуту, чи занепадали нам невідомо. До того ж, записані жанри не мають нічого спільного з етнографією Звенигородщини, чи їх обрядовим фольклором і саме це, мабуть, засмучувало А. Кримського, адже ця зовсім стисла публікація, абсолютно не репрезентує народну традицію.

Критикує Агатангел Юхимович і *«Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край»*², що були опубліковані П. Чубинським у 1870-их роках. Як відомо, праця складалася з багатьох томів, і як стверджує А. Кримський, враховуючи величезний обсяг видання з фольклорної традиції Звенигородщини, до п'ятого тому ввійшли лише 13 любовних пісень. Агатангел Кримський засуджує дослідника П. Чубинського за те, що проводячи дослідження, він ніяким чином не звернув своєї уваги на обрядовий фольклор, на казки чи легенди: *«В величєнних, аж семитомитомових, «Трудахъ» тієї «Експедиції» ми не знайдемо ані яких-небудь вірувань, записаних на Звенигородщині, ані чогось із т. зв. «народного календаря», ані однієї казки, ані*

¹ Драгоманов М. Малорусские народные предания и рассказы. Юго-Зап. Отд. Императ. Рус. Геогр. О-ва. Киев: Тип. М. П. Фрица, 1876. XXV, 434 с.

² Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования : в 7 т.. Собрал П. П. Чубинский. Санкт-Петербург : [б.и.], 1872 - 1878. Т. 5 : Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные. Изд. под наблюдением Н. И. Костомарова. – Санкт-Петербург: Тип. Майкова. 1874. XXV, 1147 с.

однієї обрядової пісні. Тільки серед чисто ліричних пісень (не обрядових), що заповнюють собою у Чубинського колосальний V-й том «Трудовъ Экспедици», ми натрапляємо на 13 маленьких пісеньок із Звенигородщини. Всього тринадцятеро, коли тимчасом той велитенський V-й том має в собі 1209 сторінок дрібного друку!...»¹. У сьомому ж томі, котрий передбачав висвітлення наріч і говорів «южной России», вміщений матеріал лише із села Багачівка, а як пише сам А. Кримський: «А до того ж, Звенигородщина з діалектологічного погляду не є ж якась одноцілість, - і мова багачівської волости це ж мова не цілої Звенигородщини, ба лиш своя місцева говірка, чи краще сказати – одна з поміж східних говірок Звенигородщини»². Висловлюючи таку думку, Агатангел Юхимович аргументує її, історичними фактами про те, чому мовні особливості різних територій Звенигородщини не є однаковими. До прикладу, він згадує панів Потоцьких, котрі мали резиденцію на Уманщині і припускає, що в західну частину Звенигородщини вони переселяли людей із Поділля, відповідно це формувало особливості мови населення. Також, на півдні Звенигородщина межує з Херсонщиною, котра не менше впливає на формування діалектних особливостей мови людей. Тому Кримський говорить, що робота висвітлена у «Трудах этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» свідчить про зовсім мале зосередження уваги на діалектних рисах мови Звенигородщини вцілому, до того ж провокує певну плутанину для наступних дослідників. Зрозуміло, що дослідження лінгвістичних рис потребує комплексного територіального вивчення і лише такий спосіб дасть глибше уявлення про мовні особливості жителів цього етнографічного регіону. Напротивагу К. Михальчуку (саме його праця «Наречия, поднаречия и говоры южной России» вміщена у сьомому томі «Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-

¹ Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Аг. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. Черкаси: Вертикаль, 2009. Дод. С. 5.

² Там само.

Русский край)¹ А. Кримський, пишучи свою працю, помістив фольклорні записи із великої території Звенигородщини, мова цих записів є максимально наближеною до діалекту, що побутував на той час.

Деякі етнографічні описи традицій і побуту теориторії Звенигородщини можемо зустріти в *«Записках наукового товариства імені Шевченка»*². У першому томі цієї праці розповідається про Тараса Шевченка, а відповідно й про Звенигородщину і її традиції. Читаючи *«Записки наукового товариства імені Шевченка»* ми можемо зустріти описи складу населення: *«Обширом Звенигородський повіт займає ледги 63 квадр. милі, а людности на сему обширі близько 200 тисячів. Панує людність українсько-руська, бо єї 90% ? а самих крестян („мужиків“) 85% . Таких панів, щоб признавали ся до национальности народної маси — нема. Пани переважно Поляки, або „обрусители з москалів та з німців; де-не-де зустринеши пана «обще-руса»»*³. Також автор описує промисел, яким займалися мешканці. Найперше, говорить, що Звенигородщина то земля хліборобів, колись ще люди займалися чумакуванням, а також бджільництвом і садівництвом, але відколи їх обклали високими земельними податками, ті заняття занепали. Автор також змальовує неймовірну красу того краю і говорить, що, мабуть, саме вона сприяє поширенню малярства на Звенигородщинітому (найчастіше серед духовенства)⁴. То ж все-таки деякі етнографічні відомості про Звенигородщину вже публікувалися, та все ж згадувалися вони лише в контексті розповіді про Тараса Шевченка та й кількість їхня була зовсім мізерна, що робить зрозумілим для нас факт обурення Агатангела Юхимовича щодо малої уваги

¹ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования : в 7 т.. Собрал П. П. Чубинский. Санкт-Петербург : [б.и.], 1872 - 1878. Т. 5 : Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные. Изд. под наблюдением Н. И. Костомарова. – Санкт-Петербург: Тип. Майкова. 1874. XXV, 1147 с.

² Записки товариства імені Шевченка : видавництво, присвячене науці і письменству українсько-русского народу . Впорядкував д-р Юліян Целевич. Львів. 1892. Т. 1. 212 с.

³ Там само. С. 95.

⁴ Там само.

придільної цьому етнографічному регіону і саме тому дослідник у своїй великій монографії розповів значно більше, ніж будь-хто до нього.

А. Кримський у першому розділі, котрий має назву «Село Колодисте на Звенигородщині»¹ помістив розповіді жителя цього села – Івана Лисака. Розділ містить двадцять п'ять підрозділів, декотрі з них складаються із ще кількох розділів. У кожному з цих підрозділів чоловік детально розповідає про побут селян. До прикладу, у другому підрозділі, котрий має назву «З чого найбільше наші люди живуть? І як живуть?»² І. Лисак пише: «Ну, в нашому силі люди живуть найбільше з хліба.»³ - це підтверджує нам інформацію висловлену в «Записках наукового товариства імені Шевченка»⁴. Варто відразу звернути свою увагу на те, як А. Кримський передає мову чоловіка: він не виправляє її, а публікує з усіма фонетичними особливостями. У вищезгаданій цитаті бачимо це на прикладі слова «сило» (за правописом «село»), так передано мову селян і надалі.

Цікавою є розповідь чоловіка про сімейний побут: «Е! хіба міні по трудах ше ни сто'їть випити?! Ну його к чорту! доки я буду робити? уже знаю, що багатий не буду! Давай-но пів кварти». Ну, приходить додому: - і багатий, і веселий, і розувний, - а жінка давай лаяти... А він до неї поплывує руки та каже: «То ти мене ше будеш вчити, мать твою та пиримать?!... » Та давай її лупцювати. Вибив її добре, вибив, та тоді взяв та знов пішов до шиньку Та знов уп'ється добре, та приходить додому, та знов жінку давай лупити.»⁵ - Такий сюжет

¹ Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Аг. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. Черкаси: Вертикаль, 2009. С. 1.

² Там само. С. 5.

³ Там само.

⁴ Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу. Впорядкував д-р Юліян Целевич. Львів, 1892. Т. I. 212 с.

⁵ Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Аг. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. Черкаси: Вертикаль, 2009. С. 6.

пізніше став основою оповідання Агатангела Юхимовича «Та хто ж справді тут винен?!»¹. І це знову нам доводить, що А. Кримський був добре знайомим із побутовим життям мешканців Звенигородщини. Показовою для нас є розповідь про життя жидів поміж селянами, їхній заробіток і стосунки з іншими мешканцями. У Звенигородці було достатньо багато жидів (тобто євреїв) і для нас є цікавою рецепція цієї нацменшини селянами, Іван Лисак яскраво репрезентує її у своїй розповіді². У малій прозі А. Кримський також зображує ці стосунки, нижче про це йтиметься.

Публікує А. Кримський ще досить багато нового з етнографії Звенигородщини. До прикладу, у першому розділі, з розповідей Івана Лисака, нам стає відомо про знаряддя праці і зброю, якою люди користувалися. Дізнаємося ми і що одягали жителі Звенигородщини, і яка мода була на той час. Цікавою для нас є назви та опис одягу. Респондент до найдрібніших деталей описує тогочасний убір парубків і дівчат. Є також, інформація про те, як прихорошувалися: дівчата трішки підмальовували часом волосся ваксою, а чоловіки чорнили вуса сажею, та більш таки, каже автор, люди стежать «аби живіт галушками повний був». Розповідає І. Лисак і як гостилися, що готували в повсякденному житті і на свята. Є відомості про те, як виховували дітей, чим їх забавляли (вміщено колискові пісні і забавлянки)³, що дозволяли, а що забороняли. Чоловік розповідає також про лікування, говорить, що існували «одмовляння» (тобто замовляння, проте, їх текстів не вміщено, лише окремі фрази, мабуть, І. Лисак не був обізнаним з цим процесом), а ще лікувалися травами, котрі зберігали за образами. Цікавим є розділ про те, як люди в селі називали частини тіла і які прізвища з того з'явилися в

¹ Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия; Львів: З друк. М. Білоуса і В. Манецкого, 1895. IV. С. 37.

² Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Аг. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звиногородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діялектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. Черкаси: Вертикаль, 2009. С. 7.

³ Там само. С. 58.

побуті. Бачимо, що Агатангела кримського цікавили багато розділів етнографії, серед яких і ономастика.

Описує також І. Лисак роди занять людей серед яких і наймитування. Розповідаючи про те, хто йшов у найми, він каже: «Найбільше – такі хлопці, що їм по год дванадцять і по десять»¹. Згадує І. Лисак ще один людський промисел – торгівлю, та говорить, що то не надто поширене заняття. На противагу згаданому в «Записках національного товариства імені Шевченка»², чоловік говорить, що подекуди займаються бджільництвом, поширене також «шевство, кравецтво, кузнецтво, столярство, бондарство»³. Говорить І. Лисак і про раніше згадуване садівництво, а також полювання, ковальство та інше ремісництво, котре є достатньо поширеним на Звенигородщині. Не забуває автор оповіді розказати і про жіночі заняття, котрі, зазвичай передбачають домашні справи, проте згадує також і «бабу-шипотуху» з подальшого читання праці стає зрозуміло, що це жінка, яка знається на чаклунстві. Як бачимо, праця Агатангела Кримського є першою з етнографічних наукових монографій, котра так широко дає уявлення про ремісничі заняття людей Звенигородщини. Іван Лисак дуже ґрунтовно описує людський промисел, що сприяє доброму розумінню традиції.

Цікаво, що чоловік згадує про таке давнє заняття як старцівство і говорить, що воно активно побутує у Звенигородщині. Мабуть, це такі ж старці-лірники, як Дмитро Погорілий, пісні і розповіді якого публікує Пантелеймон Куліш у своїх «Записках о Южной Руси»⁴. Від цього чоловіка етнограф записав пісню про

¹ Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Аг. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. Черкаси: Вертикаль, 2009. С. 11.

² Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу. Впорядкував д-р Юліян Целевич. Львів, 1892. Т. I. 212 с.

³ Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Аг. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. Черкаси: Вертикаль, 2009. Дод. С. 11.

⁴ Куліш П. Записки о Южной Руси: [в 2 т.]. Сост., авт. предисл., примеч. П. А. Кулиш. Санкт-Петербург: Издал П. Кулиш. 1856-1857. Т. 1. XXVI, 322 с.

Харка, а також кілька оповідей серед яких *«Легенда о сотникъ Харкѣ»*, *«Преданіе о сотникъ Харкѣ»*, *«О базиліянахъ»*, *«Торговля невольницами на Запорожьи»*, *«Преслѣдованіе татаръ послѣ набѣга»*, *«Преданія обѣ урочищахъ въ Звенигородкѣ»*¹. Також у своєму виданні П. Куліш поміщає дві розповіді, записані у Звенигородці від чоловіка, котрого він називає *«Пасічникъ изъ Кременчуга»*, вони мають назву *«Запорожцы на своихъ рыбныхъ ловляхъ»* і *«Запорожское цѣломудріе»*². Як бачимо, раніші фольклорно-етнографічні дослідження Звенигородщини існували. Проте, Пантелеймон Куліш, найімовірніше, через свої наукові зацікавлення, більшою мірою звертав увагу на розповіді, пов'язані з історичним минулим нашого народу, з подіями козаччини. Та все ж, ці записи також дають нам деякі фольклорні, етнографічні та топографічні знання, як от розповідь про походження назв деяких географічних об'єктів на Звенигородщині (*«Преданія обѣ урочищахъ въ Звенигородкѣ»*)³. Мабуть, критикуючи попередніх дослідників, Агатангел Кримський мав на меті висловити своє занепокоєння тим, що ніхто з науковців не приділив своєї уваги обрядовому фольклору Звенигородщини. Натомість, Агатангел Юхимович у своїй монографії виділив йому чільне місце.

Другий і третій розділи праці – це родинно-обрядовий і календарно-обрядовий фольклор. До розділу, котрий описує родинно-обрядовий фольклор Звенигородщини входять опис весільного обряду, включно з піснями та народними звичаями. Увесь процес розписаний послідовно від сватання, що було записане у с. Попівка Софією Терещенковою у 1926 році до самого процесу весілля з найменшими заувагами. Варто сказати, що поміж записами, зробленими Софією Терещенковою, Агатангел Кримський публікує і свої з сусідніх сіл, подаючи їх у квадратних дужках, автор також вказує місце і час запису. Пояснює він це таким чином: *«Мої тексти, записані сорок тому літ у сусідній із попівкою*

¹ Куліш П. Записки о Южной Руси : [в 2 т.]. Сост., авт. предисл., примеч. П. А. Кулиш. Санкт-Петербург : Издал П. Кулиш. 1856-1857. Т. 1. XXVI, С. 104

² Там само. С. 111.

³ Там само. С. 104.

*Неморозжі та Озійоній, можна сказати гічим не одрізняються од теперішніх Терещенкової записів. Деякі (і то не численні) мої варіанти та ще такі Неморозькі й Озірянські пісні, що їх у весільному Попівському описі С. М. Терещенкової ми не знаходимо, я подаватиму серед її текстів у квадратних дужках.»*¹. У розділі «П'ять весільних пісень із Звенигородщини» Агатангел Юхимович робить розбір п'яти пісень з території Звенигородщини, опублікованих Анатолієм Митлинським у книзі «Народныя южнорусскія пѣсни»². Агатангел Кримський спростовує розповіді А. Метлинського про час і місце виконання чотирьох з п'яти опублікованих пісень і лише про одну каже: «Лише одна з тих пісень, котрі у Метлинського вміщено в рубриці: «Недільні. Як до вінця і од вінця йдуть» (ст. 166 і д.), справді є недільна .»³. Агатангел Юхимович робить висновок про те, що А. Метлинський не мав відомостей про час і місце виконання пісень, був мало ознайомлений з традицією, а тому розмістив твори так, як йому здалося найкраще⁴.

Окремим підрозділом Агатангел Юхимович вмістив фольклорні записи зроблені Йосипом Димінським у містечку Лисянка у 1878 році. Цей чоловік був учителем і його записи розповідають про сам обряд весілля з усіма піснями і вказівками на те хто їх виконує.

Опис обряду весілля вміщений у монографії Агатангела Кримського дає якнайширші відомості про природу весільної традиції Звенигородщини. Ці записи є унікальними, оскільки інших відомих досліджень родинної обрядовості Звенигородщини невідомо.

¹ Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Аг. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. Черкаси: Вертикаль, 2009. С. 85.

² Метлинський А.Л. Народные южнорусские песни. Збірник. Київ: Університетська типографія, 1854. С.169.

³ Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Аг. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. Черкаси: Вертикаль, 2009. С. 146.

⁴ Там само.

У розділі про родинно-обрядовість Агатангел Кримський вміщує записи про уродини та христини у селі Попівка. У цих матеріалах є ґрунтовний опис всіх заходів, що виконують довкола дитини та породілі. Проте, у записах немає жодних пісень, вміщено лише кілька забавлянок¹. Причина відсутності будь-яких інших жанрів нам не відома, навряд їх не було зовсім. У четвертому томі «Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» П. Чубинський публікує записи пісень, що виконувалися підчас обряду уродин у селі Тальянка (сьогодні Тальнівський район, Черкаської області)². Очевидно, що записи зроблені не в Звенигородському районі, проте, Тальнівський район межує зі Звенигородщиною, що дає нам підстави припустити існування схожих уродинних пісень на Звенигородщині, проте, це все-таки залишається лише припущенням.

Останній підрозділ, що закінчує опис родинно-обрядового фольклору Звенигородщини має назву ««Гобід» [Поминальний]». Записи, вміщені у цьому підрозділі, були здійснені Іваном Лисаком у 1905 році. Вони розповідають більшою мірою про так-звані поминки, аніж про сам обряд поховання.

Один із підрозділів свого «умовного»³ третього розділу автор називає «Баб'ячий» календар». Ця назва має на меті позначити те, що у розділі описані народні свята, на основі яких ведеться лік цілого року. Цей матеріал був записаний Іваном Лисаком і розповідає, про те, що лік ведуть від Різдва, люди знають - на котрий за рахунком тиждень має бути конкретне свято. Агатангел Кримський в свою чергу розміщує у третьому розділі фольклорні тексти за

¹ Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Аг. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. Черкаси: Вертикаль, 2009. С. 173.

² Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования : в 7 т. Собрал П. П. Чубинский. Санкт-Петербург : [б.и.], 1872-1878. Т. 4 : Обряды: родины, крестины, свадьба, похороны. Изд. под наблюдением Н. И. Костомарова. Санкт-Петербург: Тип. В. Киршбаума. 1877. XXX, С. 19, 22, 25.

³ Умовним розділ називаємо тому, що Агатангел Кримський по-іншому поділяє свою працю, ми ж виділяємо ці три частини на основі традиційного поділу українського фольклору на родинно-обрядовий та календарно-обрядовий.

календарем, що починає свій відлік з осені, аргументуючи це тим, що люди забули те, що колись лік починався від вересня.

Практично усі записи, в яких оповідається про осінні християнські свята здійснені Софією Терещенковою, зустрічаємо лише кілька записів Івана Лисака. У цьому розділі вміщені вірування і традиції людей, що стосувалися кожного зі свят, які відзначали на Звенигородщині. Більшу частину складають перекази, що мають вартість для етнографічної та фольклористичної науки. Розповідається про те, що варто було робити, а чого в жодному разі не можна, повір'я і забобони, що стосуються конкретного свята. Вже у своєму XIII розділі, котрий має назву «Колядування і колядки»¹ Агатангел Юхимович вміщує тексти колядок, записаних активною молоддю, Сергієм Єфремовим а також ним самим протягом 1892-1926 років. Вийняtkово особливим є запис свята «Колодія» зроблений у селах Колодисте, Терешкаї та В'язівок. Цей обряд є малозбереженим, він мав на меті спонукати молодь до пошуку пари і продовження роду. Відбувався він в період Масляної – перед великим постом. Осблiвiстю цього обряду, відомою із записів зроблених в інших етнографічних регіонах, було те, що старші жінки карали молодих парубків, котрі в тому році не знайшли собі пари, прив'язуючи їм до ноги колодку і з нею молодики мали ходити по селу, допоки не дадуть жінкам викуп – найчастіше горілку. Проте, у записах зроблених П. Шаплієвським², обряд має дещо іншу особливість: «колодкою» в селі Ріпку на Звенигородщині називають хустинку, яку дівчина чіпляє любому парубку, а той має дати їй за викуп горілку. Такі записи показують, що традиційний обряд має абсолютно відмінні особливості на різних етнографічних територіях України і саме наукові дослідження дають ґрунтовні відомості для відтворення всієї його специфіки у повній мірі. Вміщено у розділі про календарно-обрядовий фольклор багато веснянок, а також хороводи один з яких «Шуми плетуть», котрий є давнім за

¹ Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Аг. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. Черкаси: Вертикаль, 2009. С. 217.

² Там само. С. 280.

своїм походженням і відображає ще дохристиянські вірування. Цікавими є записи, у розділі XXII, що має назву «Зелені святки і «лоскотавчині» проводи». У ньому Агатангел Кримський розмістив матеріали, пов'язані зі святом Трійці, або «Зеленими святами», як їх називають в народі. Тут бачимо розповіді про традицію святкування, а також повір'я та міфологічні уявлення людей, що стосуються з Русального тижня і Зелених свят. У підрозділі IV «Лоскотавчині проводи»¹, записаному Софією Терещенковою, розповідається, що у перший день Петрівки люди йдуть до церкви, а потім, збираючись на обід, розповідають про те, як їм траплялося зустріти мавок чи русалок і всякі інші історії, що пов'язані з цими міфологічними істотами². Записи про «Лоскотавчині проводи» як і багато інших фольклорно-етнографічних матеріалів з території Звенигородщини вперше зустрічаємо саме в монографії Агатангела Кримського, бо ніхто до нього не займався вивченням календарно-обрядового фольклору Звенигородщини так ґрунтовно.

Отож, короткий огляд монографії Агатангела Кримського *«Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного»* дає нам розуміння того, яке велике значення для української етнографії та фольклористики мала наукова діяльність Агатангела Кримського. Глибинне дослідження етнографічних особливостей Звенигородщини вміщене у праці розкриває для нас особливості побуту її жителів, людських взаємин та суспільного устрою. Із «першого»³ розділу ми дізнаємося унікальні відомості про сільський промисел та найпоширеніші ремесла, а також старовинний спосіб заробітку, що залишався у в активному побутуванні – старцівство. Записувач і респондент Іван Лисак розповідає нам про обробіток землі в селі Колодисте,

¹ Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Аг. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. Черкаси: Вертикаль, 2009. С. 358.

² Там само.

³ Умовний перший розділ за нашим поділом, котрий містить етнографічні відомості про життя Звенигородщини.

сільську моду, традиційну повсякденну їжу, косметику, зовнішній вигляд та внутрішню структуру оселі, сільський суд та багато іншого. Ці відомості є першими найбільш ширшими етнографічними описами з території Звенигородщини і саме вони дають чудове уявлення про етнографічний устрій мешканців цієї території.

У «другому»¹ розділі Агатангел Юхимович пропонує опис старовинних обрядів весілля, сватання, уродин, хрестин, а також поминального обіду. Ці записи вміщують як описовий матеріал так і фольклорні пісенні твори, що дає досить вичерпну відповідь на те, як відбувалися найважливіші родинні обряди на Звенигородщині. Як вже згадувалося раніше, дослідженням родинно-обрядового фольклору території Звенигородщини не займався ніхто окрім згадуваних самим А. Кримським П. Чубинського та А. Метлинського, проте, опубліковані ними, зовсім мізерні, матеріали не давали повного розуміння народної традиції цього етнографічного регіону, натомість фольклорні записи, опубліковані А. Кримським чи не найкраще відображають звичаї людей Звенигородщини.

Розділ про календарно-обрядовий фольклор – «третій»² складає більшу частину монографії і відображає звичаї та обряди звенигородців у відношенні до народного календаря. Матеріали, вміщені у цій частині праці дуже широко описують як вже відомі всім традиції так і дуже старовинні дійства, такі як «плетіння Шумів», «Регота», «Колодія», «Лоскотавчині проводи», та чимало інших. Такий ґрунтовний опис календарно-обрядового фольклору Звенигородщини є першим і досі єдиним у науковій фольклористиці, що є зрозумілим, адже скрупульозністю відбору фольклорного матеріалу, виконаною роботою Агатангела Кримського, усіх його респондентів та помічників можна захоплюватися. Вартість цієї праці полягає також з діалектологічної точки зору,

¹ Умовний другий розділ за нашим поділом, котрий містить відомості про родинно-обрядовий фольклор Звенигородщини

² Умовний третій розділ за нашим поділом, котрий містить відомості про календарно-обрядовий фольклор Звенигородщини

адже Агатангел Юхимович подає фольклорні матеріали не втручаючись у текст, саме тому він відображає правдиві особливості говірок сіл на території Звенигородщини. Ця монографія, безсумнівно, може вважатися яскравим прикладом старанної і відданої наукової діяльності Агатангела Кримського. Вона найповнішою мірою відображає фольклорно-етнографічні особливості Звенигородщини і варта особливої уваги як предмет наукових досліджень для фольклористів, етнографів, діалектологів та навіть істориків.

РОЗДІЛ 3

ФОЛЬКЛОРИЗМ ТА ЕТНОГРАФІЗМ У МАЛІЙ ПРОЗІ

АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

Мала проза Агатангела Юхимовича Кримського може, безсумнівно, вважатися великим і важливим надбанням української літератури. Її тематика є різноманітною і вражаючою. Головна вартісність цих творів і те враження, що вони справляють на читача, полягає не в особливості форми, унікальності сюжету чи красномовності висловлювань (хоча й цього, звісно, не забрати). Їх винятковість проявляється у виборі проблеми, що зображується у творі. Героєві та його ситуації, що стає близькою і зрозумілою. Характері персонажа, що уособлює риси усіх загалом та окремо кожного. Пригадуючи особливості літератури періоду романтизму, бачимо виняткового героя у виняткових обставинах, коли ж ми говоримо про малі прозові твори Агатангела Кримського, які вважаються надбанням неоромантизму, ми бачимо звичайного героя і абсолютно буденні події, та те сильне враження, що отримуємо від читання, на нас справляє саме характер цього героя, його дії і рішення, які він приймає. Унікальність малої прози А. Кримського досліджувало вже чимало науковців, літературознавців та критиків серед них Т. Гундорова, С. Павличко, М. Дрогомирецька, Г. Останіна та чимало інших. Я ж спробую дослідити та розкрити питання фольклоризму та етнографізму в малій прозі Агатангела Юхимовича.

Для кращого розуміння усього, що розглядатиметься пізніше варто з'ясувати що означають поняття «фольклоризм» та «етнографізм», яким чином вони пов'язані з літературою, як проявляються і на яких рівнях реалізуються.

Отож, взаємозв'язком літератури і фольклору дослідними цікавилися вже від давна і цікавляться до сьогодні. Ці два види творчості – усної і писемної, народної та авторської співіснують і перебувають у певному симбіозі. Саме як наслідок їх взаємодії виникло явище «фольклоризму». Руслан Марків у своїй монографії «Фольклор і література: Форми діалогу» пише так: «Явище фольклоризму – це високомистецький та глибокоідейний синтез фольклору і літератури, що

народжується в процесі їх довготривалої й різнобічної взаємодії та взаємовпливу. Цей феномен формується в процесі входження фольклорного матеріалу в літературний текст і поступової творчої трансформації ідейно-змістової та формально-виражальної сутності уснопоетичних елементів під впливом індивідуально-авторської свідомості».¹ Для простішого сприймання, під фольклоризмом розуміють використання будь-яких фольклорних елементів у літературному творі. Також Руслан Марків покликається на слова Професора Денисюка, котрий говорить, що це «посилене використання фольклору у творчості письменників»².

Є зрозумілим той факт, що фольклоризм у літературних творах може проявлятися по різному і залежить це від багатьох факторів. Так, до прикладу, тип фольклоризму може залежати від літературної манери автора, часу написання твору чи стилю у якому він написаний. Роман Кирчів зауважує, що явище фольклоризму пов'язане з ідейно-худонім змістом твору, з певними соціальними та політичними тенденціями, що хвилюють суспільство в певний період історії, а тому його не можна розглядати як мистецьку категорію.³

Що ж стосується поняття етнографізму, то це явище передбачає зображення у творах літератури певних елементів побуту конкретного народу. Послугуючись таким засобом, письменник має на меті передати відповідний національний колорит, певну культурну атмосферу. Дуже часто явище етнографізму та фольклоризму йдуть поруч.

Саме явище «фольклоризму» передбачає високий рівень розвитку фольклору і літератури в цілому, а також її зв'язок із традиціями, адже важливим фактом

¹ Марків Р. Фольклор і література: форми діалогу (Фольклоризм в українській літературі кінця XIX – початку XX століття) : монографія. Львів: ПАІС, 2013. С. 21.

² Там само. С. 22.

³ Кирчів Р. Ф. Український фольклор у польській літературі (період романтизму). К. : Наукова думка, 1971. С. 8.

реалізації цього явища є «момент певного сприйняття естетичного та фольклорного коду автором твору та читачем як носіями національної традиції».¹

За ступенем формально-змістових перетворень Руслан Марків виділяє кілька видів фольклоризму, серед них:

- Імітативний, або стилізаційний – такий стиль передбачає мізерну зміну фольклорного першоджерела, стилізацією під нього, або його рецитацією, також для цього виду властиве інкрустування авторського твору певними фольклорними елементами;

- Інтерпретаційний, що передбачає глибші процеси переорієнтації фольклорних мотивів, сюжетних елементів, образів в залежності від проблематики та ідеї літературного твору;

- Концептуально-інноваційний, або трансформаційний, що характеризується повним і загальним переосмисленням архетипних фольклорних моделей, традиційного світорозуміння, він характеризується цілковитою морально-етичною та філософською трансформацією в реалізації художнього твору.²

Використання фольклору в літературі характеризується кількома аспектами, серед яких:

- Функціональний аспект, що включає в себе стилетворчий, тобто уживання в літературному творі певних мовностилістичних засобів, жанротворчий, передбачає написання творів у жанрі, запозиченому з фольклорної традиції (характерно для періоду романтизму), а також системотворчий, де можемо бачити звернення до образної системи фольклору;

¹ Марків Р. Фольклор і література: форми діалогу (Фольклоризм в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття) : монографія. Львів: ПАІС, 2013. С. 24.

² Там само.

- Ступінь трансформації – передбачає спрощення, або ускладнення структурних фольклорних елементів, що входять до літературного твору, їх переосмислення;

- Спрямованість трансформації – тобто зближення з фольклором при використанні його елементів, або ж цілковите віддалення, проте без заперечення. Усвідомлення сутності народних уявлень, та духовної культури, а на їх основі створення нових світоглядних уявлень, нової культурно-історичної та морально-естетичної реальності.¹

Є очевидним той факт, що вкраплення фольклорних елементів в літературу на кожному з етапів розвитку одного й іншого проявлялися по різному. До прикладу, для періоду раннього християнства, тобто XI-XIII століття, взаємозв'язок літератури і фольклору був максимальним. Це означало або цілковите копіювання фольклорних сюжетів та образів в літературі, або запозичення стилю письма з фольклору, осмислення довоколишніх явищ в манері, що була характерною саме для народної творчості. Для взаємодії літератури і фольклору в період з XVII по XVIII століття характерне як запозичення жанрових форм, так і стилістичних засобів, мотивів і образів. Коли ж ми говоримо про кінець XIX – початок XX століття, а власне саме в цей період розпочинається літературна творчість Агатангела Кримського, то варто зауважити, що хоча певні тенденції взаємодії літератури і фольклору першої половини XIX століття, а це певні настрої нав'язані романтичною епохою, збереглися, та все ж більшою мірою звичайна інкрустація літературних творів фольклорними образами, мотивами та сюжетами змінилася більш глибоким, складнішим вкрапленнями фольклору, майже непомітними зовні але змістовнішими. Така інтерпретація фольклорних елементів в літературі стала наслідком взаємодії романтизму – першої половини XIX століття та реалізму – другої половини XIX століття. Синтез цих двох періодів отримав назву неоромантизму і саме цим визначенням можемо

¹ Марків Р. Фольклор і література: форми діалогу (Фольклоризм в українській літературі кінця XIX – початку XX століття) : монографія. Львів: ПАІС, 2013. С. 26.

охарактеризувати період кінця ХІХ - початку ХХ століття. Для характеристики взаємодії літератури і фольклору цього періоду Р. Марків покликається на слова А. Нямцу, який говорить про те, що саме для цього часу характерні пошуки нової духовності, тієї, що не відкидає традиційне, а виокремлює те, що має значення. Для цього періоду властива зміна так-званої старої системи цінностей, критичне ставлення до неї, аналіз, та виокремлення дійсно важливого¹.

Діалог літератури і фольклору в той період відбувався на дуже своєрідному рівні, для недосвідченого читача, може видатися, що його й зовсім не було, та все ж це не так. В літературному процесі періоду кінця ХІХ – початку ХХ століття взаємодія з фольклором відбувалася на дуже глибинному рівні. До прикладу певні міфологічні сюжети та образи набували переосмислення, нового етико-філософського пояснення, те саме стосувалося й різноманітних біблійних тем. Руслан Марків зауважує, що такий процес спричинився «потребою оновлення психологічних асоціацій»². А. Нямцу говорить про «високий рівень семантичної універсалізації, у результаті якої вони сприймаються читацькою свідомістю як образи-символи (знаки, поняття, емблеми), які стають багатофункціональними при включенні їх в духовну свідомість іншої культурно-історичної епохи, яка досягла іншого бачення і розуміння навколишнього світу і природи людини»³.

Варто також звернути увагу на те, що особливістю фольклоризму у творчості неоромантиків є не лише звернення до народних традиційно-українських уснопоетичних елементів. Письменники кінця ХІХ – початку ХХ століття у свої творах звертаються також до фольклорної спадщини інших національностей. Часто в неоромантичній літературі ми можемо побачити античний фольклор, чи фольклор народів світу. Прикладом цього слугують деякі твори Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської, Лесі Українки, Гната Хоткевича.

¹ Марків Р. Фольклор і література: форми діалогу (Фольклоризм в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття) : монографія. Львів: ПАІС, 2013. С. 69.

² Там само. – С. 70.

³ Нямцу А. Поэтика традиционных сюжетов. Чернівці: Рута, 1999. С.12.

Отож, явище «фольклоризму» на межі XIX-XX століть в українській літературі розвивають неоромантики. Реалізується воно на переосмисленні традиційних фольклорних образів, мотивів, сюжетів, використання їх на рівні символіки. Реалізація їх в контексті тогочасних морально-естетичних та життєво-філософськи переконань.

Розглядаючи взаємозв'язок літератури і фольклору в період неоромантизму варто також згадати про таке явище як «міфологізм». Якщо в період позитивізму – перша половина XIX століття, характеризувався реалістичним мисленням і спростовувалося вірування в міф, нівелювалося його значення, то в письменників неоромантиків ми знову бачимо відродження міфу. Причиною цьому було, перш за все, визнання міфу як вічної основи, а також розуміння його впливу на чималу кількість соціально-важливих понять, таких як психологія, культура і література в тому числі.

Проте, говорячи про міф в контексті неоромантичної літератури, варто розуміти, що введення його елементів (а це міг бути сюжет, мотив, образ, тема, тощо) відбувалися на особливому символічному рівні, що передбачало глибше його розуміння. Символічне зображення фіологічних сюжетів мало на меті створити нові асоціації та спонукати до пошуків новітніх ідейно-філософських принципів у традиційних речах.

Якщо ж говорити про явище «етнографізму» в літературі періоду неоромантизму, то воно також характеризується значно глибшим смисловим навантаженням. Введення етнографічних описів та народних традицій у літературний твір мало на меті певний гумористичний характер. Етнографічні елементи в літературі вже втрачають своє первісне призначення – надання певного колориту, створення конкретних національних настроїв, вони перетворюються у засіб іронічного спілкування з читачем.

Для того аби дослідити фольклоризм, етнографізм та міфологізм у творчості Агатангела Юхимовича Кримського візьмемо до уваги його збірку малих

прозових творів – *«Повістки та ескізи з українського життя»*¹. Ця збірка була видана у 1895 році, у неї увійшло дев'ять прозових оповідань на різноманітну тематику. У цих творах автор описав життя гімназистів, їхні переживання, взаємовідносини, молоде життя та стосунки з батьками. Фактично, Агатангел Кримський, який був ще зовсім юний на той час, описав у своїх творах все те, що хвилювало його душу найбільше, те, що було для нього близьким. Як ми вже знаємо, для періоду неоромантизму та модернізму характерним є автобіографізм у творах. Проявляється він у зовсім незначних елементах, найчастіше полягає у репрезентації поглядів автора на довколишній світ, проблеми, які його хвилюють. Тематика творів збірки абсолютно різноманітна та практично у всіх є вкраплення фольклорних елементів у більшій чи меншій мірі.

Перше оповідання збірки – «Батьківське право» відразу є порушує одну із найважливіших проблем суспільства – взаємовідносини батьків і дітей, одвічний конфлікт поколінь. Ця тема є наскрізною у багатьох творах і не втрачає актуальності в будь-який період розвитку суспільства. Цей твір Агатангел Юхимович написав ще у зовсім юному віці – у дев'ятнадцять років і чимало науковців та літературних критиків висловлюють думку про те, що саме в цьому творі великою мірою автор залишив відбиток своєї біографії, а монолог Костя про батьківський авторитет дехто вважає прихованим переживанням самого автора². У цьому оповіданні ми можемо побачити й інші автобіографічні елементи, до прикладу деякі риси характеру Гната були притаманні Агатангелу Юхимовичу, про це він і сам писав: «Це епізод з мого власного життя, тільки що я не був тоді таким наївним, як Гнат, і старшого брата не мав»³. Дещо з характеру автора дісталось і Костеві. Бунтарські настрої, прагнення справедливості, впевненість у власні правоті – все це було притаманне молодому Кримському. Саме він ще у гімназійні роки, як і Кость у творі *«бачив повне заперечення тих*

¹ Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия; Львів: З друк. М. Білоуса і В. Манецкого, 1895. IV, 332 с.

² Там само. С. 4.

³ Кримський А. Твори : в 5 т. Київ: Наукова думка. 1972-1973. Т. 5, книга 1: Листи (1890-1917). Ред. тому С. Д. Зубков; упоряд. та прим.: І. О. Лучник та ін. 1973. С. 40.

любих теорій, бачив, що в школі панує деспотичний авторитет і педагоги спокійнісінько переступають усяку справедливість»¹. Тобто у деяких образах героїв твору Агатангел Юхимович втілює риси свого молодечого запалу і цим вніс певну автобіографічність, а відповідно і більше зацікавлення твором.

Повертаючись до питання фольклоризму у творі, варто звернути увагу на головну проблему висвітлену в оповіданні – батьки і діти. Розглядаючи цей твір крізь призму морально-етичної проблематики, Соломія Павличко звернула свою увагу на питання Едіпового комплексу. Для кращого розуміння, варто дізнатися у чому ж полягає поняття «Едіпів комплекс» - «полягає у скеровуванні ніжних, любовних і примітивно еротичних почуттів сина до матері в поєднанні з агресивними, конкурентними почуттями, які скеровуються на батьківську постать, місце якої прагне зайняти дитина у стосунках. Дівчатка відповідно відчують потяг до батька і агресію до матері (комплекс Електри), але ця ситуація ускладнюється амбівалентністю, оскільки до трирічного віку вся любов дівчинки скеровувалась на материнську фігуру. Часто термін «комплекс Едіпа» застосовується для означення і чоловічої, і жіночої ситуації»². На таку психологічну особливість формування людської психології звернув увагу усім відомий австрійський психолог Зигмунд Фрейд у результаті самоаналізу. Після смерті батька він написав своєму другові: *«Я також виявив на своєму власному прикладі закоханість в матір і ревності до батька ... і тепер розглядаю це як універсального явища раннього дитинства. І якщо це так, то ми можемо зрозуміти чарівну силу Царя Едіпа»*³. Саме давньогрецький міф про царя Едіпа, а також однойменні трагедія Софокла стали поштовхом до формування і висвітлення такої ідеї психіатром Зигмундом Фрейдом. Сюжет міфу розпочинається із пророцтва цареві Лаю, яке говорить про те, що він помре від

¹ Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия; Львів: З друк. М. Білоуса і В. Манецкого, 1895. IV, С. 5.

² Едіпів комплекс. *Словник гендерних термінів (присвячений основній термінології в галузі гендеру і фемінізму)*. Електронний ресурс. <http://a-z-gender.net/ua/edipiv-kompleks.html>

³ Jill Scott. *Electra after Freud*, с. 7-8. - [books.google.com.au / books? id = 83JE6sEFP9cC & printsec = frontcover & hl = ru](http://books.google.com.au/books?id=83JE6sEFP9cC&printsec=frontcover&hl=ru)

рук власного сина. Лай наказує вбити малого Едіпа, але той залишається живим, потрапляє в прийомну сім'ю і зростає там. У дорослому віці Едіп дізнається про пророцтво і для того аби вберегти своїх названих батьків, йде з дому. Дорогою зустрічає свого справжнього батька (не підозрюючи про це) – царя Лая і вбиває його. У Фівах Едіп закохується в свою рідну матір Йокасту і одружується з нею, стає царем замість свого батька. Через багато років Йокаста, дізнавшись правду про свого сина, покінчує життя самогубством, а Едіп виколує очі і йде у вигнання¹.

Використання міфологічного образу Едіпа, а також явища Едіпового комплексу простежується у творчості багатьох письменників, серед яких вже згаданий Софокл із трагедією «Цар Едіп», Вольтер із п'єсою «Едіп», що була представлена у 1718 році. Поняття Едіпового комплексу, як стверджує Валер'ян Підмогильний, чітко простежується у творчості Івана Нечуя-Левицького², виразні мотиви Едіпового комплексу бачимо в оповіданні Олександра Стороженка «Марко Проклятий», де головний герой отримує прокльони від свого мертвого батька. Тобто, такий міфологічний сюжет простежується в історії літератури протягом всього періоду розвитку людства. У статті «Психоаналітична парадигма амориністики в українській белетристиці першої третини ХХ ст.: метаморфози Едіпового комплексу»³ Андрій Печарський розглядає реалізацію цього фольклорного мотиву в літературі, а також його трансформаційні особливості, джерела та специфіку літературних інтерпретацій. Автор говорить про те, що звернення до поняття Едіпового комплексу в літературі кінця ХІХ початку ХХ століття було досить поширеним, наводить приклади реалізації такого сюжету в українській літературі, а також аналізує його пізніші зміни.

¹ Едіп. Його дитинство, юність і повернення до Фів. *Міфологія народів світу*. 2003-2018. Електронний ресурс. <http://mythology.net.ua/myth/greece/fivanskii-cikl/edip-iogo-ditinstvo-yunist-i-povernennya-do-fiv>

² Підмогильний В. Іван Нечуй-Левицький (спроба психоаналізи творчости). Електронний ресурс. <http://sites.utoronto.ca/elul/Nechui/nech-psyx.pdf>

³ Печарський, Андрій. Психоаналітична парадигма амориністики в українській белетристиці першої третини ХХ ст.: метаморфози Едіпового комплексу. Електронний ресурс. <http://eprints.cdu.edu.ua/1809/1/168-13-24.pdf>

Опираючись на слова Андрія Печарського про актуальність мотиву Едіпового комплексу в період ранньої творчості Агатангела Кримського, а також особливість явища концептуально-іноваційного або трансформаційного фольклоризму в неоромантизмі, для якого характерним було цілковите переосмислення традиційних уявлень та світосприйняття, новітня інтерпретація звичаїв та загальноприйнятих норм, тлумачення звичних моральних засад та суспільно-етичних принципів варто розглянути образ Гната та його взаємини із батьком та матір'ю в оповіданні «Батькіське право».

Безсумнівно у цьому оповіданні використаний мотив едіпового комплексу, перші натяки на це ми бачимо у початковій сцені конфлікту служниці Горпини зі своєю донькою Настунею, яка відмовляється коритися матері з однієї лише причини того, що то її матір, кажучи: *«Чому ж, коли ви мати, то я повинна геть в усьому вас слухать?»*¹ - вже у цій фразі на самому початку твору бачимо натяк на переосмислення традиційної моделі сімейних стосунків, її доповнюють роздуми Костя: *«— А то що ж? Хіба моя неправда? Звідки це виходить, що ми повинні любити та поважати батьків з тої однісінької причини, що вони нам батьки? Звідки це виходить, що ми маємо бути їхніми рабами? За що!? Чи не за те, що вони нас годують?! Але ж женився — знав, нащо женився... знав, що будуть діти, що їх треба буде годувати та в люди виводити: отож сам себе тепер і винувать, а не домагайся од дітей чогось такого, на що не маєш етичного права!»*². Виразно описує натяки автора на мотиви Едіпового комплексу і цитата із роздумів пана Ручицького: *«І маю я діти, і ніби не маю. А диви: до матері — так і горнутья, до мене ж чогось такі холодні, обонятні!»*³ Оскільки, для творчості періоду неоромантизму було характерне змінене розуміння звичних засад, абсолютно інша інтерпретація усіх правил, а також нове бачення суспільних норм, Агатангел Кримський на основі ставлення старшого Ручицького

¹ Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия; Львів: З друк. М. Білоуса і В. Манецького, 1895. IV, С. 3.

² Там само. С. 4.

³ Там само. С. 7.

до синів показує звичне суспільне сприйняття «правильних» ієрархічних відносин у звичайній українській родині. Для того аби засудити давні традиційні методи виховання, первісне застаріле уявлення «правильності» та «порядку» Агатангел Юхимович для ще більшої іронічності пропонує роздуми Ручицького про правдивість його діянь: *«...Ну? Якої ж треба кращої любові? Бо не поробив я, може, всього, що повинен для дітей робити батько?.. Все поробив, усе поробив! — задирливо відповідав собі Ручицький, немовби хтось проти нього сперечавсь. — А коли так, то я маю повне право домагатися, щоб і од них, знов, була до мене прихильність і щирість»*¹. У таких моментах проявляється явище трансформаційного фольклоризму, що було характерне для періоду неоромантизму. Саме такий вид фольклоризму передбачає нове бачення на усталені поняття і правила. Переосмислення існуючих цінностей і ставлення під сумнів правильності «традиційного».

Але також у цьому оповіданні можемо побачити явище міфологізму, а саме нову інтерпретацію образу Едіпа, а також прояв Едіпового комплексу. Варто зауважити, що Агатангел Юхимович, знову ж таки, не просто переносить образ відомого міфологічного героя на Гната. Автор створює умови, що мають на меті показати: що саме стає причиною формування такого комплексу у дитини, яким чином люблячий батько стає деспотом, а в дитячому серці зароджуються перші крихти ненависті і відрази до колись любої і рідної людини.

Як ми бачимо від початку твору Гнат не погоджується із висловлюваннями «революційно налаштованого» Костя, який в оповіданні автора стає уособленням непокори і поведінка його характеризується такими словами: *«А звідти сталося так, що, не раз говорячи дуже-таки правдиві речі, Кость рівночасно набрався й такої звички, щоб навіть переінакшити та виставити в поганішому світлі і собі й товаришам усякий учинок, усяке слово, усяку пораду, яка йшла од ненавидних «старших»; коли можна бувало, то він у розмову з ними підбавляв*

¹ Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия; Львів: З друк. М. Білоуса і В. Манецкого, 1895. IV, С. 9.

чималу дозу невічливості, грубості та сміливого тону, хоч ризикував, що втратить свою стипендію. А вже ж особливо в відносинах до свого батька, що од його деспотизму одзвляла хлопця гімназіальна стипендія, хлопець силувався виявити свою самостійність геть усіма способами і навіть, здається, ставив собі за моральну повинність — не любити батька. Може бути, що він, таким чином, несвідомо помстився за той давніший час, коли, через авторитетний татків тон, він уважав був його трохи не за бога...»¹. Молодший син стає на захист батька і докоряє Костеві за в'їдливі слова, що могли образити пана Ручицького: «— Костю, чого це ти перед татом говориш отакечки? — спитав несміливо Гнат. — Хіба ти не бачиш, як тато вразився?.. — Але ж це наш батько,— проказав він. — Ми повинні в усьому коритися йому...»². Напротивагу старшому братові, який зображений достатньо самовпевненим, рішучим і бунтарським, Гнат в оповіданні — уособлення чемної, порядної, слухняної дитини. Він — фактичне утілення ідеального сина з уявлень пана Ручицького, та, нажаль, батько не бачить тієї відданості в синовій поведінці. Він роздратований непослухом і різкими словами Костя, зриває свій гнів на молодшому синові, забираючи у нього щоденник. Батько незважаючи на молитви сина — не читати його рукописів, розгортає зошит і перечитує усе, деякі слова глибоко зачіпають батька і саме в них ми бачимо втілення початків Езопового комплексу: «Усенький день тато сьогодні сваривсь із мамою. Не знаю я, чи то мамина раз у раз буває правда, чи то я, може, маму більше кохаю, ніж тата, але в усіх таких суперечках я раз у раз більше прихиляюся до мамуні»³.

Автор зображує аморальний вчинок батька і його терзання щодо цього, а також самозаспокоєння. Пан Ручицький переконує себе у правильності своїх дій і в тому, що вдіяне — на добро сину, та читачу стає зрозуміло, що все це він коїть

¹ Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия; Львів: З друк. М. Білоуса і В. Манецького, 1895. IV, С. 5.

² Там само. С. 6.

³ Там само. С. 15.

аби заспокоїти власні переживання і утвердитися в очах сина як справедливий батько.

Наляканий і глибоко ображений Гнатусь тікає і ховається десь глибоко у нетрях подвір'я, де бачить Настуню, таку ж скривджену тим жорстоким деспотичним вихованням, що вважається нормою і не підлягає жодному осуду чи оскарженню. І саме останні роздуми Гната показують нам ту страшну кривду і непоправний наслідок ситуації: *«— Клятий татко, поганий татко! — знов уже з лютістю й плачем шепотить Гнат: це йому живо ввижається обличчя батькове, як він видирав щоденника. Тая згадка розразила Гнатову рану, і тут, разом із потоками сліз із очей, в душі його заклекотало безсильне злування. — У, як я тебе ненавидю! І повік, повік ненавидітиму! — обрікавсь він. — Еге, таки повік!!»¹.*

Саме на основі конфлікту поколінь – а це тема завжди актуальна, Агатангел Кримський робить спробу інтерпретувати зародження Едіпового комплексу і підсумовує словами: *«Ні, нащо повік? Змине рік... навіть і те ні...— змине місяць, і хлоп'я забуде усю ненависть проти батька; але вже, запевне, ніколи й нічим не поверне до себе батько один раз загублену синову довіру... І котрий з-поміж них буде нещасливіший?»².*

Звісно, ми можемо лише припустити, що Агатангел Юхимович мав на меті зобразити початки зародження Едіпового комплексу, та попри це із впевненістю можемо сказати, що автор застосував явище міфологізму, а також фольклоризму на вічному сюжеті – конфлікту поколінь. Тут автор критикує закостеніле розуміння патріархального суспільства, лицемірність, ейджизм. Ні, це не були закиди проти традиційних моральних цінностей і моделей виховання, це критика неосвічених людей, батьків, які не мають правильних етичних орієнтирів, поняття моралі, розуміння педагогічного виховання та й звичайної людської любові і цим

¹ Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия; Львів: З друк. М. Білоуса і В. Манецкого, 1895. – IV, С. 20.

² Там само.

руйнують «маленькі» життя, що лише починають формуватися. Саме такий новий погляд на уже звичні речі у цьому оповіданні Агатангела Юхимовича і є трансформаційним фольклоризмом.

Ще одне оповідання, в якому А. Кримський покликається на фольклор є «Історія однієї подорожі (оповідання про поганого жида)». У цьому творі автор зображує фірмана єврейської національності, в народно-поетичній рецепції (ксеноетнонім) – жида, у нетрадиційній для українського фольклору ситуації. У статті «Іноетнічні образи та стереотипи їх сприйняти в українському фольклорі»¹ Сергій П'ятаченко пише: *«Національна ментальність передбачає нормативно-оціночний бік свідомості, яка виробляє національні духовно-ціннісні орієнтири в життєдіяльності етносу. Деякі з цих орієнтирів набувають вигляду стійких формул – стереотипів. Ці стереотипи конденсують не лише досвід минулого, а й закладають норму (стереотипи) поведінки на майбутнє. Так український фольклор у сукупності різножанрових творів формує певні стереотипи сприйняття представників інших етносів...»*². Фольклорний образ, жида виступає у різноманітних жанрах усної народної творчості, це колядки, легенди, казки, вертепні драми, думи, прислів'я, загадки, анекдоти, тощо. У кожному з цих жанрів жид має іншу роль, але сукупність притаманних йому рис, майже, завжди однакова. До прикладу в християнських легендах жид є категорично негативним персонажем, оскільки саме євреї переслідували Ісуса. Апелюючи саме до цього стереотипу Пан Скальський в оповіданні називає Іцка зневажливо Юдою, Іродовим сином, «христоводавцем». Коли ж говоритимемо про вертепну драму, то у ній жид зазвичай виступає багатим, жадібним і хитрим. Цей стереотип відзеркалюють слова міщанина звернені до Іцка: *«Жидюго, жидюго! Тобі потрібно заробляти! Ти з голоду вмираєш!..... Та ти маєш грошей більше од того*

¹ П'ятаченко С. Іноетнічні образи та стереотипи їх сприйняти в українському фольклорі. Електронний ресурс. <http://mue.etnolog.org.ua/zmist/2007/235.pdf>

² Там само.

пана, що оце зараз везтимеш!»¹, хоча з оповідання ми знаємо, що у Іцка тяжкохворий син і грошей на ліки немає, він дуже хвилюється з цього приводу і тяжко працює, аби допомогти сім'ї. У дорозі Іцка терзають сумні думки, він аналізує ставлення людей і своє гірке становище пригадуючи християнське прислів'я «Багатий, як жид»². Як бачимо, Агатангел Кримський покликається на народне прислів'я, аби передати тогочасне уявлення людей про жидів.

Також рецепцію жида як брехливої і жадібної людини передають слова сусіда Пана Скальського у потязі: «*Та послухати його – він вам, запевне, і слабого сина, вмираючу жінку вигидає! Жид!*»³.

Сам фольклоризм у творі полягає в ламанні стереотипу. Мабуть-таки, А. Кримський хотів звернути увагу на проблему ставлення людей до іноетнічного населення. Засудити застарілі переконання щодо жидів, циганів, москалів чи кого б то не було. Закцентувати на тому, що кожна людина обирає ким і яким їй бути і найголовніше – як ставитися до інших і комунікувати з ними. Агатангел Юхимович висміює жорстокого Пана Скальського, зображуючи його нібито християнське виховання і водночас абсолютно нелюдське ставлення до інших. Автор проводить паралель між тим як Іцко ставиться до коней і як Пан Скальський до нього. Фурман шкодує тварин і не хоче їх бити, а Пан відноситься до Іцка ще гірше ніж до самих тварин – часто б'є і сварить, прирівнюючи чоловіка до них словами: «*Ти людина?! Це мені дуже подобається! Ти жид, от що! Животина, скотина!*»⁴.

А. Кримський зосереджує свою увагу на «ревному християнстві» Пана Скальського. Зображує його зверхність, жорстокість і водночас апелювання до віри і Бога. Цим автор засуджує таку лже-релігійність і одна із фраз Пана

¹ Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия; Львів: З друк. М. Білоуса і В. Манецкого, 1895. IV, С. 21.

² Там само. С. 26.

³ Там само. С. 37.

⁴ Там само. С. 28.

Скальського, а саме: *«а я раб пересвідчення!.....»*¹ - відсилає нас до антирелігійної поеми «У катакомбах», яку Л. Українка присвятила саме А. Кримському (у книзі ця фраза, навіть, виділена курсивом). Такий тонкий натяк відкриває уважному читачеві ще глибшу суть твору – питання «раба і господаря», адже саме так інтерпретує А. Кримський стосунки Іцки та Пана Скальського.

Ще один важливий акцент у творі це – позиція Сашка. Він відчуває жаль до Іцки і просить батька заплатити йому зароблені гроші, та через слабкість переконань і несформований характер, все залишається як було. Такий елемент сюжету, мабуть, мав на меті порівняти стару традицію (Пана Скальського) та нову, правильну модель поведінки (Сашка). Саме в таких частинках сюжету ми бачимо трансформаційний фольклоризм.

Образ жида ми бачимо і в оповіданні «Перші дебюти одного радикала», де Петро в крамниці Химка (жида) хоче побачити скільки у нього грошей², а тому потайки відчиняє бюро, що стоїть у кімнаті. І тут знову ж бачимо упереджене ставлення до жидів у уявленні, про те, що вони незаконно багаті, а тому погані. Також деякі уявлення про жидів автор описує і в оповіданні «Та хто ж справді тут винен? (Оповідання з міщанського побуту)». Із цього твору ми дізнаємося, що жиди займалися торгівлею, мали власні крамниці і жили зазвичай у тих районах, що й пани, а не там де звичайні селяни: *«А у нас, бачте, коло бурковки сидять самісінькі пани та жиди, люде ж живуть далеко од всі»*³. У тому ж оповіданні Трохим (один із головних героїв) розповідає, що жиди все виносять з крамниць, бо має приїхати губернатор, а як знайдуть щось незаконне то покарають. Це також вказує нам на певне уявлення людей про жидів як хитрих і брехливих людей. З усього вище згаданого можна припустити, що у Звенигородці жиди жили довгий період часу і зробили свій внесок у формування народної культури та фольклору.

¹ Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия; Львів: З друк. М. Білоуса і В. Манецкого, 1895. IV, С. 34.

² Там само. С. 123.

³ Там само. С. 39.

В оповіданні «Та хто ж справді тут винен? (Оповідання з міщанського побуту)» присутні й інші фольклорні елементи, до прикладу народна пісня «*Ой знати-знати, хто не жонатий*»¹. Ймовірно, що ця пісня побутувала у Звенигородщині в період написання твору і раніше, можливо, автор чув її від людей, коли був малий. У цьому оповіданні пісня вміщена не повністю, а лише перших двох строфах, повний варіант можемо знайти у фольклористичних записах, вміщених у праці Павла Чубинського «*Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Т. 5 : Песни любовные, семейные*»² під номером 136.

Цікавий елемент сюжету зобразив Агатангел Кримський в оповіданні «Сирота Захарко». Молодий панич Олесь – українофіл (таким він себе вважає) на канікулах займається «етнографуванням» - записує народні пісні від своїх наймитів. Захар – наймит співає народну пісню «Ой на горі, на горі» додаючи свій приспів, наймичка Явдоха докоряє йому тим, кажучи, що в справжній пісні такого нема, він ж на те їй відказує, що хлопці придумали собі таке і тепер так співають, а на те пісня є правдивою. Отримавши бажане, панич Олесь повертається в свою кімнату і міркує про красоти ідеї бути «українофілом» і придумує ідею: польську загадку перекласти на українську мову і надіслати до редакції журналу «Київська Старина» як записану з народних уст. А прислів'я «пропав ні за цапову душу» переробити на «пропав ні за кацапову душу».³

Автор комічно зображує ситуацію в панському домі. В образі Олеся висміює українофільські настрої, які не мають ґрунтовної підстави в свідомості тих молодих людей, що переймаються ними, а є лише спричинені запалом молодечих

¹ Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия; Львів: З друк. М. Білоуса і В. Манецкого, 1895. IV, С. 42.

² Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования : в 7 т. Собрал П. П. Чубинский. Санкт-Петербург : [б.и.], 1872-1878. Т. 5 : Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные. Изд. под наблюдением Н. И. Костомарова. Санкт-Петербург: Тип. Майкова. 1874. XXV, С. 62.

³ Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия; Львів: З друк. М. Білоуса і В. Манецкого, 1895. IV, С. 141-145.

сердець та ідеєю. Схожу ситуацію ми бачимо і в образах згадуваних раніше Петруся Химченка та Сашка Скальського. Зображуючи ситуацію із записом народної пісні Агатангел Кримський критикує актуальну проблему тогочасної фольклористики, про яку говорив Володимир Гнатюк, а саме: нерозрізнення фольклорних та авторських творів, дописування і прикрашення чисто народних надбань, редагування народних пісень. Також Агатангел Кримський зображує проблему «респондентських помилок», коли співці редагують тексти покликаючись на свої естетичні смаки. Хоча ситуацію із Захарком ми можемо інтерпретувати також як творення нового фольклору, обробка уже існуючих пісень, адже таке явище також має місце в народі.

У всіх своїх оповіданнях Агатангел Кримський відводить велику роль релігійним віруванням народу. Це є зрозумілим, адже тогочасні селяни, міщани і пани були християнами і глибоко віруючими людьми, але саме таку глибоку і сліпу віру автор критикує. Агатангел Юхимович приводить багато прикладів того як покликаючись на Бога і віру люди залишаються жорстокими, чинять страшні речі і стають утіленням зовсім нехристиянських цінностей, прикладом того можемо вважати Марію і Трохима з оповідання *«Та хто ж справді тут винен? (Оповідання з міщанського побуту)»*¹, Пана Скальського, Пані Присташеву та чимало інших героїв. Автор вказує на безглуздість і лицемірство цих людей, проводячи паралель із тогочасними людьми, хоча таку паралель, звісно, можна провести і з сучасним суспільством.

У малій прозі Агатангела Кримського є багато вкраплень етнографічного характеру. До прикладу, явище етнографізму можемо побачити в оповіданні *«Батьківське право»*². Як вже згадувалось вище етнографізм у період неоромантизму проявлявся абсолютно по-іншому і мав більш іронічний, сатиричний характер. Етнографічні описи зазвичай використовували задля

¹ Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия; Львів: З друк. М. Білоуса і В. Манецкого, 1895. IV, С. 37.

² Там само. С. 1

зображення комічних епізодів. Такий випадок ми маємо і у творі А. Кримського, де автор подає маленький етнографічний опис частини житла, задля передачі комічного елемента сюжету: *«Горпина, що служила за куховарку в цих панів, погналася за дочкою й потягла до себе. Настя вхопилася обома руками за верхній одвірок невисоких сінешніх дверей та так і повисла вгорі; її мати втримала її за ноги і взяла лупцювати нещадно»*¹. Також автор, описуючи народні заняття, говорить про шиття, продаж городини і хліба, чоботарство, землеробство та чимало іншого. Цікавим є елемент сюжету, де Агатангел Юхимович розповідає про картоплю, котра в той період лише набувала популярності у селян, а в хазяйновитих – ставала добрим способом заробітку.² Звертає увагу автор також і на діалектні особливості мови людей з різних сіл (діалог Захарка і Явдохи).³ Усі оповідання зі збірки *«Повістки і ескізи з українського життя»*⁴ наповненні великою кількістю прислів'їв і приказок, тут також можна зустріти повір'я (про ікони)⁵, дражнилки та чимало інших фольклорних жанрів, що доповнюють композицію і створюють народний колорит.

Отож, уся мала проза Агатангела Кримського наскрізь пронизана фольклорними елементами, малими фольклорними жанрами і відомими фольклорними образами. Зображуючи народне життя українців автор використовує явище фольклоризму з різноманітних причин. Перш за все, це сприяє відображенню національного українського колориту, передає уявлення народу про певні суспільні цінності і переконання. Варто сказати, що фольклор це і є народ, тому використання української народної творчості це спосіб відображення справжнього життя українських людей. Ще однією причиною використання фольклорних образів це - ламання стереотипів. Автор по новому інтерпретує традиційні кліше, показує, що не все традиційне є правильним і

¹ Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия; Львів: З друк. М. Білоуса і В. Манецкого, 1895. IV. С. 3.

² Там само. С.44.

³ Там само. С. 148-150.

⁴ Там само. С.332.

⁵ Там само. С. 42, 148.

кожна людина повинна самостійно обирати правдивий шлях, відштовхуючись від традиційних народних уявлень. Агатангел Юхимович зумів тонко зобразити критику тогочасних політичних (українофільство) та релігійних переконань, які не мають справжнього логічного і раціонального підґрунтя, а формуються лише на ідеї. Письменник зумів зосередити увагу на невігластві людей, котрі вважають себе освіченими, а також на відсутності критичного мислення в таких людей. А. Кримський засудив класову нерівність і жорстокість людей, котрі мають владу. Все це автору вдалося зробити завдяки своїй безсумнівній талановитості, а також вмінню вдало застосовувати явище фольклоризму. Також письменник зацентрував на проблемах тогочасної фольклористичної науки, використавши сатиричні елементи зображення у, здавалось би, звичайних побутових елементах сюжету.

Кількість фольклорних елементів в оповіданнях Агатангела Кримського є фантастично великою і в них вміщений глибокий підтекст. Мала проза Кримського потребує значно ширшого і глибшого огляду, що передбачає більший обсяг роботи. Це фантастично цікава тема, яка може мати багато аспектів дослідження, тому саме фольклоризм у малій прозі Агатангела Кримського може бути темою для подальшого наукового вивчення.

ВИСНОВКИ

Для будь-якого вченого є очевидним той факт, що досягнути всі аспекти діяльності конкретної особи в певній галузі практично не можливо в одному лише дослідженні, проте саме такі спроби покращують розуміння важливості вивчення наукової та творчої діяльності окремих індивідів, стають імпульсом для дискусій з важливих питань і таким чином популяризують дослідження науково-літературної спадщини сподвижників української культури.

У роботі лише частково висвітлено наукову діяльність Агатангела Юхимовича Кримського як фольклориста та етнографа. Зроблено загальний огляд постаті Кримського як дослідника у середовищі тогочасної науки та його взаємини з сучасниками. Висвітлено постать науковця, котрий реалізував себе у різноманітних сферах, серед яких історія, орієнталістика, лінгвістика, та все ж, більшу увагу звернено на ті аспекти роботи науковця, котрим не приділили належної уваги раніше.

Знання Агатангела Кримського про національний та Звенигородський фольклор, зокрема, є достатньо вичерпними і це репрезентує нам не лише найвідоміша його праця у сфері фольклористики «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного», а також чимало інших досліджень такі як «До питання про стародавні малоруські релігійні сказання», видані у 1896 році, робота науковця на дискусійну тему «Волосова борода. З учено-кабінетної міфології XIX віку», деякі дослідження образу Тараса Шевченка, що сформувався у свідомості українців «Народна пам'ять про Шевченка» та «Шевченко в народних оповіданнях». Зацікавлення Кримського фольклористикою проявлялися не лише у дослідженнях фольклору на теренах України. Великий пласт наукової діяльності у цій сфері охоплюють словесність Персії, Туреччини, Лівану та деяких інших. Чимало наукових звершень Агатангел Юхимович зробив у сфері етнографії, серед найвідоміших робіт «Українська етнографія в чужім опоестизуванні», «До етнографії Полісся», «До етнографії т. зв. Новоросії», «До етнографії Чернігівщини».

У другому розділі роботи розглянуто працю Агатангела Кримського «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного» зі сторони її винятковості у тогочасній та сучасній фольклористичній науці. Оглядаючи вже існуючі публікації фольклорних текстів з території Звенигородщини, ми, як і сам Агатангел Кримський доходимо до розуміння того, що цей етнографічний регіон був дуже мало досліджений фольклористами та етнографами. З відомих публікацій кілька любовних пісень знаходимо у п'ятому томі «Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» П. Чубинського. Також три легенди опубліковано у збірці «Малорусские народные предания и рассказы», кілька розповідей та пісень вміщено у «Записках о Южной Руси» П. Куліша, кілька весільних пісень та щедрівок публікує у «Народныя южнорусскія пѣсни» А. Метлинський. Також короткі відомості з етнографії Звенигородщини знаходимо у «Записках наукового товариства імені Шевченка». Як бачимо, дещо з фольклору та етнографії регіону друкувалося раніше, та всі ці публікації були мізерними у порівнянні з тою кількістю матеріалів, котру з допомогою кількох ентузіастів зібрав та підготував до видання Агатангел Кримський. Тексти, вміщені в монографії, є унікальними і повною мірою відображають народну традицію мешканців Звенигородщини. Значну увагу А. Кримський приділив календарній та родинній обрядовості. Науковець у своїй роботі помістив унікальні записи обрядів, котрі перебувають в стані занепаду, а на більшій території вже й взагалі зникли, до них належать «Плетіння Шуму», «Колодій» та «Лоскотавчині проводи». Винятковими є публікації з етнографії: опис одягу, житла, страв і напоїв, ремесел та побуту, записані від Івана Лисака. Особливістю цієї праці А. Кримського є те, що автор в повній мірі зберіг мовні особливості записів. Таким чином він відобразив діалектні риси мови мешканців Звенигородщини, він один з небагатьох відмовився від редагування мови отриманих записів.

Все описане вище вказує цінність праці Агатангела Кримського «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та

діалектологічного» як одного з найповніших фольклорно-етнографічних видань загалом, а також, як єдиної публікації традицій з території Звенигородщини у котрій найповніше збережено особливості фольклору, звичаїв та мови мешканців цього етнографічного регіону.

У третьому розділі, досліджуючи фольклоризм та етнографізм у малій прозі Агатангела Кримського, що вміщена у збірці «Повістки та ескізи з українського життя», доходимо до розуміння того, що Агатангел Кримський достеменно знав фольклор Звенигородщини, що й відобразив у своїх оповіданнях. Обираючи теми для своїх розповідей з буденного життя мешканців, він тонко вплітає фольклорні елементи в сюжети та образи, роблячи композицію наповненою та багатою. В творах яскраво відображено явище трансформаційного фольклоризму. Автор, піднімаючи одвічні теми, такі як «батьки і діти», «питання національної ідентичності і свободи», «проблема людяності» репрезентує їх у новому світлі, чим ставить під сумнів традиційне розуміння загальнокультурних цінностей і законів. У своїх оповіданнях автор використовує чимало малих фольклорних жанрів серед яких прислів'я та приказки, дражнилки, любовні пісні. Саме така інкрустація фольклорними елементами, абсолютно нова інтерпретація звичного, характерна для письменників неоромантиків, до яких, як стверджують дослідники, належить сам Агатангел Кримський.

Доробок Агатангела Кримського у сфері української фольклористики та етнографії значний і вагомий. Його праці вміщують ґрунтовні дослідження, а не базуються на припущеннях. Науковець скрупульозно вивчав фольклор Звенигородщини, щоб пізніше майстерно відобразити його у своїх оповіданнях, що змушують замислитися, відчувати і співпереживати. Саме тому ці розповіді, не лише беруть за душу звичайних читачів, а стають предметом для наукових робіт.

Фольклористика як сфера зацікавлень Агатангела Юхимовича Кримського потребує значно глибшого широкого дослідження, бо скільки б не було зроблено в цьому напрямку, досі залишається для науковців *terra incognita*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримський Аг. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Аг. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звиногородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. Черкаси: Вертикаль, 2009. 434 с.
2. Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя. Коломия; Львів: З друк. М. Білоуса і В. Манецького, 1895. IV, 332 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агатангел Кримський і Волинь: матеріали Всеукраїнського круглого столу, приуроченого до 150-річчя від дня народження Агатангела Кримського та 150-річчя від дня народження Лесі Українки (28 січня 2021 р., м. Луцьк). Упоряд.: П. С. Олешко, Н. М. Кот, А. М. Силюк. Луцьк: Волинський ІІПО, 2021. 244 с.
2. [Арх. Кримського А.Ю.]. Кримський Агатангел Юхимович. Автобіографія. 1938 р. Автограф-чернетка. 10 арк. (ф. І, № 22404). *Агатангел Кримський (1871–1942): виставка до 145-річчя з дня народження українського історика, письменника, мовознавця*. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Електронний ресурс. <http://nbuv.gov.ua/node/2750>
3. А. Ю. Кримський - україніст і орієнталіст : (матеріали ювіл. сесії до 100-річчя з дня народж.). АН УРСР, Ордена Труд. Червон. Прапора Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні. Редкол.: І. К. Білодід (відп. ред.) та ін. Київ: Наук. Думка. 1974. 174 с.
4. Бабишкін О. Агатангел Кримський. Київ: Дніпро, 1967. 116 с.
5. Борисенко В. Агатангел Кримський як фольклорист і етнограф (До 120-річчя від дня народження). *Народна творчість і етнографія*. 1991, №3. Київ: ІМФЕ. 1991. С. 43-52.
6. Борисенко М. В., Лагунова О. С. Дослідження жнивварської обрядовості Аг. Кримським. *Гілея: наук. вісн.* 2013. Вип. 69 (№ 2). С. 183–189.
7. Веркалець М. А. Ю. Кримський у колі своїх сучасників. *Товариство «Знання» УРСР. Серія 6, Духовний світ людини, Тематичний цикл «Література»*. Київ: Товариство «Знання». 1990. 47 с.
8. Виноградська Г. Неопублікований розділ «Жнива» праці А. Кримського «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду

етнографічного та діалектологічного» *Народознавчі зошити*. 2012. № 2. С. 353-360.

9. Вівчар С. Іван Франко та Агатангел Кримський: Дві галактики. Тернопіль: Збруч. 2021. Електронний ресурс. <https://zbruc.eu/node/103555>

10. Вівчар С. Взаємини Івана Франка та Агатангела Кримського крізь призму їх епістолярію. *Листи Івана Франка до Агатангела Кримського*. Підгот. С. Вівчар. Львів: Видавництво Львівського університету. 2020. С. 3–34.

11. Галіп Т. Повістки і ескізи з українського життя А. Кримського. *Буковина*. 1896. 7 (19) липня. Ч. 77.

12. Геращенко М. Кримський Агатангел Юхимович/М. Геращенко//Національна бібліотека України імени Ярослава Мудрого: Українська бібліотечна енциклопедія. 2021. Електронний ресурс. <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%90%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%B5%D0%BB%20%D0%AE%D1%85%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87>

13. Гловацький А. Літературні та наукові взаємини Агатангела Кримського з видатними українськими діячами кінця XIX – першої чверті XX століття. *Україна – Європа – Схід: збірник наук. праць*. 2012. Вип. 9. С. 219–225.

14. Грабович Г. Екзорцизм українського модернізму. *До історії української літератури. Дослідження, есеї, полеміка*. Київ: Критика. 2003. С. 522–534.

15. Гринченко, Б. А. Е. Крымский, как украинский писатель. Киев: Киевская старина. 1903. С. 115-134.

16. Гундорова Т. Проза А. Кримського і декадентство в українській літературі. *Дивослово*. 1995. № 1. С. 15–20.

17. Гурницький К. И. Агафангел Ефимович Крымский. Москва: Наука. 1980. 192 с.
18. Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. Т. 3: Фольклористичні дослідження. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2005. 404 с.
19. Денисюк І.О. Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст. Львів: Академічний експрес. 1999. 280 с.
20. Драгоманов М. Малорусские народные предания и рассказы. Юго-Зап. Отд. Императ. Рус. Геогр. О-ва. Киев: Тип. М. П. Фрица, 1876. XXV, 434 с.
21. Дрогомирецька М. М. Генетично-функціональні аспекти поетики («Повістки і ескізи з українського життя» Агатангела Кримського). Дисертація на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук (доктора філософії). Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2019. 248 с.
22. Дун А. Агафангел Крымский – писатель и ученый. *Вопросы литературы*. 1969. № 5. С. 202–205.
23. Едіпів комплекс. *Словник тендерних термінів (присвячений основній термінології в галузі тендеру і фемінізму)*. Електронний ресурс. <http://a-z-gender.net/ua/edipiv-kompleks.html>
24. Едіп. Його дитинство, юність і повернення до Фів. *Міфологія народів світу*. 2003-2018. Електронний ресурс. <http://mythology.net.ua/myth/greece/fivanskii-cikl/edip-iogo-ditinstvo-yunist-i-povernennya-do-fiv>
25. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890-1941) : У 2-х т. Наукова спадщина сходознавців. Т. 1 : 1890-1917. Відп. ред. вип. О. Д. Василюк. Київ: Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України. 2005. 499 с.

26. Євшан М. Агафангел Кримський. *Критика. Літературознавство. Естетика*. Кпор. Н. Шумило. Київ: Основи. 1998. С. 194–199.
27. Записки товариства імені Шевченка : видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу . Впорядкував д-р Юліян Целевич. Львів. 1892. Т. 1. 212 с.
28. Ільєнко І. Хватальна евакуація: Поєдинок академіка Агатангела Кримського. *У жорнах репресій: оповіді про українських письменників (за архівами ДПУ – НКВС)*. Київ: Веселка. 1995. С. 313–339.
29. Килимник О. Агатангел Юхимович Кримський: до 90-річчя з дня народження. *Вітчизна*. 1961. № 1. С. 163–173.
30. Кирчів Р. Ф. Український фольклор у польській літературі (період романтизму). К. : Наукова думка, 1971. 276 с.
31. Ковалів Ю. Дещо про Агатангела Кримського, дещо про історію літератури... . *Кримський А. Виривки з мемуарів одного старого гріховоди. Вибране*. Київ: Вид. дім «Академія». 2017. С. 7-12.
32. Ковалів Ю. Агатангел Кримський. *Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець XIX – поч. XXI ст.: у 10 т. Т. 1*. Київ: ВЦ «Академія». 2013. С. 397–406.
33. Колесник П. Агафангел Кримський. *Історія української літератури: у 8 т. Т. 5*. Київ: Наукова думка. 1968. С. 422–427.
34. Колесник П. Модерністи. *Історія української літератури: у 8 т. Т. 5*. Київ: Наукова думка. 1968. С. 430–450.
35. Кочерга С. Агатангел Кримський і Леся Українка. *Агатангел Кримський – творець та інтерпретатор літератури: збірник наукових праць*. Відп. ред. Гуменюк В. І. Сімферополь: Таврія. 2002. С. 39–47.
36. Крачковский И.Ю. А.Е. Крымский (к 70-летию со дня рождения). *Известия АН СССР. Отделение литературы и языка*. Москва. 1941. № 3. С. 127–129.

37. Кримський А. Вибрані твори. Київ: Наукова думка. 1965. – 669 с.
38. Кримський А. Твори : в 5 т. Київ: Наукова думка. 1972-1973. Т. 5, книга 1: Листи (1890-1917). Ред. тому С. Д. Зубков; упоряд. та прим.: І. О. Лучник та ін. 1973. 546 с.
39. Криса Б. Агатангел Кримський і його візія України. *Питання історії, української та слов'янської мов та культури*. Львів, 1997. С. 89–95.
40. Куліш П. Записки о Южной Руси : [в 2 т.]. Сост., авт. предисл., примеч. П. А. Кулиш. Санкт-Петербург : Издал П. Кулиш. 1856-1857. Т. 1. XXVI, 322 с.
41. Лагунова О. Етнографічна спадщина Агатангела Кримського в українській історіографії. *Етнічна історія народів Європи*. 2010. №31. С. 94-99.
42. Маленька Т. Агатангел Кримський: портрет на тлі епох. *Слово і час*. 2001. № 1. С. 11–14.
43. Марків Р. Фольклор і література: форми діалогу (Фольклоризм в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття) : монографія. Львів: ПАІС, 2013. 288 с.
44. Матвєєва Л., Циганкова Е. А.Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук. Вибране листування. Київ: Обереги. 1997. 172 с.
45. Метлинський А. Л. Народные южнорусские песни. Збірник. Київ: Університетська типографія, 1854. 474 с.
46. Микитась В. «Одержимі» Агатангел Кримський та Леся Українка. *Українська літературна газета*. 2021. Електронний ресурс. <https://litgazeta.com.ua/articles/vasyl-mykytas-oderzhymi-ahatanhel-krymskyj-i-lesia-ukrainka/>
47. Моклиця М. Християнство Агатангела Кримського: психологічні та естетичні аспекти. *Агатангел Кримський у контексті*

української та світової культури: збірник наукових праць. Волинь філологічна: текст і контекст. Вип. 1. Луцьк: Вежа, 2006. С. 115–130.

48. Нестеровській А. А.Е. Крымский. «Изъ Повистокъ и эскизивъ». *Киевская старина*. Вид. друге, випр. Москва, 1902. С. 124–126.

49. Нямцу А. Поэтика традиционных сюжетов. Чернівці: Рута, 1999. 176 с.

50. Останіна Г. Агатангел Кримський: особливості поетики художньої творчості: монографія. Худ. оформл. Д. В. Мазуренка. Київ: Твім інтер. 2008. 224 с.

51. Останіна Г. Літературно-художня творчість А. Кримського: проблематика і поетика. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук. Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет. 2007. 20 с.

52. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі. *Павличко С. Теорія літератури*. Передмова М. Зубрицької. Київ: Видавництво «Основи». 2002. С. 21–423.

53. Павличко С. Д. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. Київ: Вид-во «Основи». 2000. 328 с.

54. Печарський, Андрій. Психоаналітична парадигма амориністики в українській белетристиці першої третини ХХ ст.: метаморфози Едіпового комплексу. Електронний ресурс. <http://eprints.cdu.edu.ua/1809/1/168-13-24.pdf>

55. Підмогильний В. Іван Нечуй-Левицький (спроба психоналізи творчості). Електронний ресурс. <http://sites.utoronto.ca/elul/Nechui/nech-psux.pdf>

56. Плевако М.А. Агатангел Кримський. *Плевако М.А. Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріали*. Ред. Г.О. Костюк. Нью-Йорк; Париж. 1961. С. 673–676.

57. Полонська-Василенко Н. Академік Агатангел Юхимович Кримський: 1971–1941. *Український історик*. Нью-Йорк; Мюнхен, 1971. № 3–4 (31–32). С. 90–98.

58. Полякова М. Во время революции он стал украинцем.... *Інший Kyiv*. 2021. Електронний ресурс. <https://inkyiv.com.ua/2021/04/vo-vremya-revolucii-on-stal-ukraincem/>

59. Поляруш Н.С. Художественное творчество А. Крымского в контексте развития украинской литературы XX в. Автореферат дисс. ... канд. филол. наук. Киев, 1989. 24 с.

60. Потебня А.А. Из лекций по теории словесности. *Потебня А.А. Эстетика и поэтика*. Москва: Искусство. 1976. С. 464–560.

61. Прицак О. Передмова. *Павличко С.Д. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського*. Київ: Видавництво «Основи». 2000. С. 5–9.

62. Прицак О. Про Агатангела Кримського у 120-і роковини народження. Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості. (*Серія Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України «Наукова творчість сходознавців»*). Відп. ред.: Василюк О. Д. та ін. Київ: Вид. дім «Стилос». 2006. С. 10–38.

63. Пшенічка Г. "Звенигородщина" Агатангела Кримського та сучасні дослідження обрядової пісенності Правобережної Черкащини. *Проблеми етномузикології*. 2018. Вип. 13. С. 82-117.

64. П'ятаченко С. Іноетнічні образи та стереотипи їх сприйняти в українському фольклорі. Електронний ресурс. <http://mue.etnolog.org.ua/zmist/2007/235.pdf>

65. Романова О. Агатангел Кримський та витворена навколо нього міфологія: історико-антропологічне дослідження. Східні традиції державотворення. *Науковий збірник на честь 150-ї річниці від дня уродин Агатангела Кримського*. Київ: ТОВ «Прометей». 2020. С. 52–90.

66. Симоненко Л. Українознавчі й термінознавчі студії академіка А. Ю. Кримського. *Термінологічний вісник*. Київ. 2013. Вип. 2(1). С. 72-84. Електронний ресурс. <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/51258/07-Symonenko.pdf?sequence=1>
67. Студії з Криму, I-IX : відбитки з «Записок Історично-Філологічного Відділу». *Збірник Історично-Філологічного Відділу УАН*. Ред. А. Ю. Кримський. Київ, 1930. № 89. 209 с.
68. Сумцов М. Ф. Діячі українського фольклору. Харків: Друк. «Печатне діло». 1910. 37 с.
69. Сьондуков І. Народ вічний у пізнанні. Українська ідея Агатангела Кримського у вселюдських системах координат. *День*. Київ. 2002. Електронний ресурс. [m/day/kyiv/ua/article/ukrayina-incognita/narod-vichniy-u-piznanni](http://m.day/kyiv/ua/article/ukrayina-incognita/narod-vichniy-u-piznanni)
70. Твори в п'яти томах. А. Ю. Кримський ; редкол.: І. К. Білодід та ін.. Київ : Наук. думка, 1972-1974. Т. 3 : Мовознавство, фольклористика. ред. тому: О. І. Дей, М. А. Жовтобрюх ; упоряд. та прим.: Н. О. Ішина, Н. М. Сологуб. 1973. 508, [3] с. : іл.
71. Твори в п'яти томах. А. Ю. Кримський. редкол.: І. К. Білодід та ін.. Київ : Наук. думка, 1972-1974. Т. 4 : Сходознавство. Ред. тому: О. І. Ганусець; упоряд. та прим.: Л. В. Беляєва та ін.. 1974. 636 с.
72. Тищенко К. А. Національна ідентичність Агатангела Кримського (на матеріалі полеміки з Михайлом Драгомановим). *Молодий вчений*. 2017. № 6.1. С. 94-97.
73. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования : в 7 т.. Собрал П. П. Чубинский. Санкт-Петербург : [б.и.], 1872 - 1878. Т. 5 : Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные. Изд. под наблюдением Н. И. Костомарова. – Санкт-Петербург: Тип. Майкова. 1874. XXV, 1147 с.

74. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования: в 7 т. Собрал П. П. Чубинский. Санкт-Петербург: [б.и.], 1872-1878. Т. 4: Обряды: родини, крестини, свадьба, похороны. Изд. под наблюдением Н. И. Костомарова. Санкт-Петербург: Тип. В. Киршбаума. 1877. XXX, 713, 45 с.: ноты.

75. Франко І. Наша поезия у 1901 р А. Кримський «Пальмове гилля». Книга 2. *ЛНВ*. Львів. 1902. С. 115-125.

76. Хоменко, В. М. Кримський. Київ: Арт Економі, 2013. 63 с.

77. Шахматов О. Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI-XVIII. Київ: Друкар. 1922. с. 188.

78. Шевчук Т. Наукова фізіономія української фольклористики 1920-х років: драма ідей та моральних орієнтирів. *Матеріали до української етнології*. 2016. Вип. 15. С. 151-156. Електронний ресурс. http://nbuv.gov.ua/UJRN/mdue_2016_15_19.

79. Jill Scott. *Electra after Freud*, с. 7-8. - [books.google.com.au / books?id=83JE6sEFP9cC & printsec = frontcover & hl = ru](http://books.google.com.au/books?id=83JE6sEFP9cC&printsec=frontcover&hl=ru)